

FRG-947

A Páska ünnepe

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	3
Az ünnepek.....	4
Az ünnep nevei.....	7
A páska vallástörténeti háttere	8
Bibliai szövegek 1.	13
Exodus 12.....	13
A kivonulás éjszakája	14
Bibliai szövegek 2.	20
A Deuteronomium és a jósiási kultuszreform	20
A Deuteronomium háttere:.....	20
Deuteronomium 16:1-8	21
Királyok és Krónikák	26
II. Királyok 23 és II. Krónikák 35.....	26
Vallástörténeti összegzés	32
Összegzés	34
Mellékletek.....	36
További Bibliai szövegek vizsgálata	36
Leviticus 23:4-8	37
Numeri 9:1-14	38
Numeri 28: 16-25	39
Bibliográfia	40
1. Szöveggyűjtemények, lexikonok	40
2. Tanulmányok, cikkek, monográfiák.....	40

Bevezető

Dolgozatom témája a páska ünneplése. Az Ószövetség törvényi és történelmi tudósításai meglehetősen hiányosak. Mindenekelőtt nem alkalmasak arra, hogy ezekből a forrásokból egy valamelyest elégséges képet alkossunk az Istentisztelet menetéről. Alapjában véve az a lehetőség maradt, hogy az egyes részeket a tudósításból kiragadva összerendezzük.¹ Először az Exodus 12. fejezetén keresztül vizsgálom az ünnepet, majd további szakaszokon át a Királyok második könyvéig mutatom be a páskaünnep alakulását. Tehát az egyiptomi kivonulástól a jósiási kultuszreformig. Azért választottam az Exodust kiindulásként, mert ez a legelső és legkorábbi páskával kapcsolatos leírás a Bibliában. Jósiás páskaünnepé ugyan nem az utolsó, mert ma is ünneplik a zsidók a páskát, de a fogság a zsidók történetét és történelmét is felosztja, kettébontva azt. Tehát Jósiás kultuszreformja korszakalkotó is, ahogy Wellhausen mondja.² Voltak más nagy fordulópontok is történelmük során, de a fogság az egyik legjelentősebb esemény, amely előtt és után nagy különbségek mutatkoznak a kultúrában és szokásokban is. Ez onnan ered, hogy a zsidóság alapvető elvei rendültek meg és értékelődtek át a fogság alatt. Munkámban ezért csak a fogság előtti idősakkal foglalkozom. Dolgozatom fő kérdése: mi is volt ez az ünnep, hogyan valósult meg, történt-e benne valamiféle változás, és ha igen, akkor milyen változásokon ment keresztül. Kutatásom során ezekre a kérdésekre keresem a választ, és megkísérlem munkámban bemutatni azokat a hatásokat, amik a páskát érték, valamint ismertetni azt a folyamatot, amelyen a páska átment. Mindehhez meg kell nézni az adott kort, az érintett és lehetséges földrajzi helyeket és a korabeli társadalmat. Egyetértek Tóth Lajossal, aki azt vallja, hogy egy ünnep alakulásának megismeréséhez szükségesek Izrael írott emlékei, az adott bibliai szakaszok részletesebb vizsgálása, ez esetben csak ószövetségi részek. Nem lehet viszont figyelmen kívül hagyni más népek vallásos szertartásának megismerését sem, mert valószínűleg találhatunk hasonló vonásokat, így azt összehasonlíthatjuk Izrael szokásaival. Tehát a vallástörténet szempontjából is vizsgáljuk az ünnepet.³ Vallástanárként azért is foglalkoztat ez a kérdés komolyabban, mert a tíz csapás egy eléggé közismert történet a Bibliában és hozzátartozik az első páskaünnep leírása is, melyet biztosan fogok majd tanítani. A tanításhoz viszont szükségesnek tartom az

¹ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, CHR. Kaiser Verlag, München, 1962., 243.

² J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, G. Reimer, Berlin, 1927., 98.

³ Tóth Lajos, *Páskha*, Főiskolai nyomda, Pápa, 1931., 7; 10.

adott szakasz jobb megértését és komolyabb vizsgálatát. A gyermekek tanítása során figyelembe kell vennünk azt a nehézséget is, hogy a gyermekek világa és a bibliai világ között óriási a különbség, ezért a bibliai világot közelebb kell hoznunk. Mivel a helyszínek keletiek, az emberek gondolkodásmódja és kultúrája is a keleti világhoz tartozik, egy európai embernek sokkal nehezebb megérteni ezt a világot ma is. Ha figyelembe vesszük az időt, akkor ez még nagyobb távolság, több ezer évet kell átívelnünk, magukon a történeteken belül is vagy épp a történetek között, ha csak a Genezist vesszük szemügyre óriási idők telnek el két esemény között. Az adott szakaszok, melyek számunkra elérhetők, különböző korokból származnak.⁴ De nem csak a gyerekeknél, a távolság egy gyülekezeti Bibliaórán is fennáll azzal a különbséggel, hogy ott a mai és akkori kor közti szakadékot kell áthidalnunk.

Az ünnepek

Az ünnepeknek a nomád és félnomád népek életében nagy szerepük volt. Az évszakok sorrendje és a naptár is először egy ünnepi naptár volt, ezek adták meg az emberek életritmusát. Kezdetben szorosan összefüggtek az évszakok váltakozásával, később ezek osztották az évet különböző periódusokra, mint például az újév kezdetéhez és végéhez kapcsolódó ünnepek, melyek egy-egy évben talán a legjelentősebbek voltak. Mint azt látni fogjuk, a páska is kapcsolódik az évkezdéshez, olyan módon, hogy Isten elrendelte, ettől kezdve ez legyen az első hónap az évben. A sokszor sajátos szokások lassú fejlődésen mentek keresztül a különböző kultúrákban.⁵ A különféle ünnepek a közösen megtapasztalt élmény, esemény rituális lefolyásaiként jelentek meg. M. Eliade szerint az ünnep az eredet utáni vágygal függ össze. Ez részben a páska ünnepnél is megjelenik, a honnan jöttünk és hogy kerültünk ide, Kánaán földjére, kérdésekre lehet egy válasz ez a történet. Lévi Strauss-nál az ünnep az egész közösséget átfogó gondolkodási módot segíti elő. Ismertető jele, a profán dolgok elhagyása. Ezért az ünnep kapcsolatban állhat a pihenés elképzelésével is, mint például a szombat.⁶ Az Ószövetség minden ünnepe az emlékezéshez köthető. Elsősorban Isten emlékezik meg az emberről és

⁴ Tóth Lajos, *Páskha*, Főiskolai nyomda, Pápa, 1931., 9.

⁵ Walter Baumgartner, *Geschichte der israelitischen Religion*, DRHE, Debrecen, 2004., 43.

⁶ *Religion in Geschichte und Gegenwart*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2000., Vierte Auflage, Feste/Feiern 86-97., Religionswissenschaftlich 86-87., Philippe Borgeaud, III/86.

cselekedeteiről, de az ember is számot vet, múltja és jövője közt párhuzamot von.⁷ A zsidó lexikon szerint az ünnep egy olyan nap, melyen vallásos érzelmeket, magasztos lelkiállapotot és történelmi emlékeket gondozunk. Ünnepeket Izrael már nagyon korán tartott, ezek korábban még mezőgazdasági tartalommal rendelkeztek, mint az első termésért való hála, a páska, a zsengeáldozat és az aratás ünnepe is, melyek később jeruzsálemi zarándokünnepekké váltak. Az ünnepeket a zsidó nép feltehetőleg átvette más népektől. Izrael népe ezeknek az ünnepeknek más jelentőséget tulajdonított, maguk az ünnepek nem tőlük származnak, ők csak Isten szolgálatába állították ezeket. Felvetődhet bennünk a kérdés, hogy akkor miért nem alkottak új, saját ünnepeket? A nép megfosztása ezen ősi ünnepektől krízist eredményezett volna. Az ünnepeket viszont annak hagyni, amik voltak, nem lehetett, mert ez a pogány hagyományok rögzülését okozta volna. A megoldás arra nézve, hogy ezek az ősi ünnepek ne is szűnjenek meg, de a pogány tradíció se állandósuljon és mégis újnak hasson: az ünnepek átértelmezése, új tartalommal és isteni indoklással megalapozva. A páska például a szabadság ünnepévé vált és a népet az egyiptomi szabadulásra emlékeztette. Lényeges, hogy a szabadulást isteni pártfogásnak köszönhették, és így olvadt egybe a történet a vallásos motívummal. A Biblia Ószövetségében a zsoltári himnuszok az adott ünnep fontosságának átérzéséről tanúskodnak. A három zarándokünnepnek azonban csak egy tradíció, a Hallel-zsoltárok 113-118. állítanak emléket. A kiválasztott nép sorsában a nehézségek visszatérítették az embereket a prófétákhoz, ám ekkor már a próféták nem éltek. A kultusz hosszú ideig a papok kizárólagos fennhatósága alatt állt, majd a népé lett, például a papi funkciót az egyéni imádság váltotta fel. A zsidó lexikon az ünnepeket két nagy csoportra osztja, az egyik a vallási, a másik a történelmi tartalmú ünnepek, mint például a vizsgált páskaünnep. A zsidó történelmi ünnepek fő karaktere a demokratizmus olyan értelemben, hogy nem egy személy köré csoportosulnak a liturgikus elemek, hőssé téve a személyt és mások fölé emelve, hanem a nép élményeit elevenítik fel, buzdítva őket az Istenben reménykedő létre.⁸

⁷ Vladár Gábor, Az Úr pászkája ez, Pannonhalmi Szemle XIII (2005), 32.

⁸ Ujvári Péter, *Zsidó lexikon*, Pallas, Bp, 1929., 926-927.

A páskaünnep

A páska szó eredeti jelentése *elkerül*,⁹ *átugrik, érintetlenül hagy, megkímél*.¹⁰ Ezt az ünnepet tavasszal ünneplik a zsidók. Az ünnep a Niszán/Ábíb hónap (március, április) 14-én este kezdődik, ez az ünnep előtti nap. A Bibliában ezzel az ünnepel először az Exodus könyvében találkozunk. A tizenkettedik fejezet leírja azokat a rendelkezéseket, melyeket be kell tartaniuk a zsidóknak, erre az ünnepre vonatkozóan. Ez a legrégebbi páska utalás.¹¹ A zsidóság rabszolgasorban élt Egyiptomban, és az Úr ezen az éjszakán megszabadította népét a kényszermunka alól. Az egyiptomiakra csapásokat mért azért, hogy a fáraó engedje el a népet. A fáraó azonban kilenc csapás ellenére sem volt hajlandó elengedni őket. A tizedik csapás volt a legsúlyosabb, az elsőszülöttek halála. Ahhoz, hogy a tizedik csapás ne érje a zsidókat, a hónap tizedik napján venniük kellett egy hibátlan hím, egyéves bárányt vagy kecskét, melyet tizennegyedikéig kellett maguknál tartani. Ezen az estén levágták az állatot, vérével pedig bekenték az ajtófélfát. Ez volt a jel. Amelyik ajtón ez a jel ott volt, abban a házban nem halt meg az elsőszülött. Miután az ajtófélfát bekenték, a bárányt tűzön, egyben kellett megsütönniük, csontjának eltörése nélkül. Az egységet fejezi ki az, hogy az áldozatot egészben sütötték, valamint az, hogy több család is süthetett közösen egy bárányt vagy kecskét.¹² Útra készen felöltözve, bottal a kezükben kellett a bárányt elfogyasztaniuk, s ami maradt belőle, azt el kellett égetni. A húshoz keserű füvet, kovásztalan kenyeret ehettek. Az Úr azt is elrendelte, hogy ezt követően hét napon át kovásztalan kenyeret egyenek, s a kovászt távolítsák el házukból, maguktól. Isten nem feledkezett meg arról, hogy a nép körében vannak szolgák és idegenek, vagy jövevények is lehetnek, ők is részt vehettek az ünnepen, viszont csak akkor, ha körül voltak metélve. Az Úr rendelkezése szerint ez a hónap lett az első hónapjuk, és ezután minden évben megemlékeztek erről a napról.

A kivonulással egy új korszak vette kezdetét.¹³ Egyiptomban a zsidók nem egységes népként éltek. Néppé csak a kivonulás és a pusztai vándorlás során váltak. Még a kivonuláskor tartottak velük más népek is, akik csatlakoztak hozzájuk.

⁹ Alan Unterman, *Zsidó hagyományok lexikona*, Helikon, Szekszárd 1999., Peszah 186.

¹⁰ *Jubileumi kommentár*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995., I/131-132. (Dr. Tóth Kálmán – Az Ünnepek)

¹¹ RGG, Feste/Feiern 86-97., Altes Testament 87-90., Eckart Otto, III/ 87.

¹² Fritz Rienecker, *Lexikon zur Bibel*, Vierte Auflage, Brockhaus, Wuppertal, 1962., Passah, 1038-1043., 1039.

¹³ Simon Philip De Vries, *Zsidó rítusok és jelképek*, Talentum, Bp, 2000., 131.

Egyrésről a páska egy családi ünnep, de egyúttal az egész közösség ünnepe, mely közösséget a családok együttese alkotja. A páskát ekkor még családonként, külön-külön fogyasztották el, de már egy közös tudattal, hogy a többi zsidó család szintén ezt teszi. Ez volt a kezdete annak, hogy kialakuljon a későbbiek során egy nagyon erős összetartozás tudata.

Az ünnep nevei

Ennek az ünnepnek több elnevezése van. A tavasz ünnepe,¹⁴ mert tavasszal tartják, általában március-áprilisban. A termés ekkor már érni kezd és a természet is ekkor éled.¹⁵ Mezőgazdasági ünnep, mivel ekkor kezdődik az aratás. A korai árpa már érett és kaszálható.¹⁶ A szabadság ünnepe,¹⁷ mivel ekkor szabadultak fel a zsidók az egyiptomi szolgaságból, azaz rabszolgákból szabad néppé lettek.¹⁸ Ennek kapcsán nevezhetnénk a reménység ünnepének is, hisz reménnyel voltak afelől, hogy Jahve valóban megszabadítja őket ebből a kényszerhelyzetből.¹⁹ A kovásztalan kenyerek ünnepe, mert az ünnep alatt nem esznek kovászos kenyeret.²⁰ Abban az időben a kovásztalan kenyér a szegények és rabszolgák étele volt. A kovásztalan kenyér, mivel hamar elkészül, jelezheti ezzel azt is, hogy sietve sütötték és ették, mert nem volt idő arra, hogy a tészta megkeljen.²¹ A kovásztalan kenyér két dologra emlékeztet, egyrészt a kivonulásra, másrészt pedig arra a hitre, amivel bíztak az Úrban.²² Ez az esemény tehát, mely ünneppé vált, egyúttal hitpróba volt számukra.²³ A keserű füvek pedig arra emlékeztették őket, hogyan keserítették meg a zsidók életét rabszolgamunkával az egyiptomiak.²⁴ Az elkerülés ünnepe, mert az Úr életben hagyta azon az éjszakán az elsőszülötteket, elkerülte azokat a házakat, ahol az ajtón ott volt a jel, a páska áldozat vére.²⁵

¹⁴ Rabbi Israel Méir Lau, *A zsidó élet törvényei*, MAZSIHISZ, Tel-Aviv, 2000., 355.

¹⁵ Oláh János, *Judaiztika*, Gabbino Print, Bp, 2009., 53.

¹⁶ S. P. De Vries, *Zsidó rítusok*, 147.

¹⁷ Méir Lau, *A zsidó élet törvényei*, 355.

¹⁸ Oláh János, *Judaiztika*, 53.

¹⁹ Erich Zenger, *Das Buch Exodus*, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1978., 119.

²⁰ Méir Lau, *A zsidó élet törvényei*, 355.

²¹ Oláh János, *Judaiztika*, 53.

²² Méir Lau, *A zsidó élet törvényei*, 344.

²³ Fritz Rienecker, *Lexikon zur Bibel*, Vierte Auflage, Brockhaus, Wuppertal, 1962., Passah, 1038-1043., 1039.

²⁴ S. P. De Vries, *Zsidó rítusok*, 132.

²⁵ Oláh János, *Judaiztika*, 53.

A páska vallástörténeti háttere

A páska elrendelése az Exodusban papi iratból maradt ránk. Ezt tudva feltűnő lehet az oltár, valamint a szentély hiánya. Ismerve az ószövetségi elbeszéléseket, melyekben áldozat fordul elő, nagyrészükből oltár is szerepel. Noé oltárépítéséről a Genézis 8. fejezete 20. versében, Ábrahám oltáráról ugyanezen könyv 12. fejezete 7. versében olvashatunk. Láthatjuk tehát, hogy már az Ősatyák is állítottak oltárt. Mindennek hiányára magyarázatként szolgál, hogy egy ősi ünnepről lenne szó, melyet a papi írók feldolgoztak.²⁶ A zsidó nép, amennyiben ekkor már népnek nevezhető, Gósen földjén élt, mely az arabiai legelőterületekhez tartozott. Ez a terület mindig is nomádok tulajdonában állt. Itt a zsidók Egyiptom fennhatósága alatt voltak, mégis kulturális szempontból távol attól, hogy közeli érintkezésbe kerültek volna az egyiptomiakkal, így az egyiptomi kultúra nem volt hatással rájuk. Megtartották a nyelvüket, és azok maradtak, akik eredetileg is voltak, juh- és kecskepásztorok.²⁷ Ezen körülmények figyelembevételével a bibliai leírásban egy pásztor-ünnep jegyeit lelhetjük föl.²⁸ A tűzön sütött áldozati állatot konyhai eszközök nélkül el lehet készíteni, valamint a kovásztalan kenyér is megsüthető forró kövön, mindez a nomád életmódhoz jól köthető.²⁹ A sütés korábbi eredetű gyakorlat, mint a főzés. Így már az elkészítés mikéntjében is látható egyfajta fejlődés. Itt említeném meg, hogy a Garizim hegyén élő samaritanusok az állatot egy gödörbe, izzó parázsra helyezve sűtik meg egészben. Ez a módszer a hús primitív elkészítését tükrözi. A palesztin parasztok sűtik hasonló módon a húst, hogy az állatot egy kővel kirakott, tűzzel forrosított üregbe rakják, az állat száját kövekkel vagy földdel kitámasztva. Ennek a sűtési módnak akarhatott véget vetni a Deuteronomium rendelkezése, mikor felkínálta a főzés lehetőségét.³⁰ Oltárról ugyan nem találunk említést, tudjuk viszont, hogy a nomád és félnomád népek áldozatában az oltárnak nincs szerepe.

A vér viszont jelentőséggel bír, ahogy a bibliai szakaszban is nagy a jelentősége.³¹ Az ókori, de főként a sémi népek különleges jelentőséget

²⁶ Karasszon István, *Az Óizraeli vallás*, Bp, 1994., 87.

²⁷ Julius Wellhausen, *Israelitische und Jüdische Geschichte*, Walter de Gruyter, Berlin, 2004., 10.

²⁸ Xeravits Géza, *Tanulmányok az Ókori Izrael kultuszáról*, Pápa, 2004., 11.

²⁹ Bartha Tibor, *Az Ószövetség népe, DRHE*, Szeged, 1998., 207.

³⁰ Tóth Lajos, *Páskha*, 39-40.

³¹ Bartha Tibor, *Izrael vallásos életrendje*, Bp, 1974., 171.

tulajdonítottak a vérnek.³² Sok mitológiában és vallásban a vér az élet egy ősi összetevője. Lásd például a babiloni mitológiában az Enuma elis-ben, mely a teremtéstörténetet meséli el, ahol Marduk Kingu véreből teremtette az embert. A vér az életet és életerőt jelképezi. A zsidó nép számára a vér az élet fogalmával azonos, a vér Szent és Istentől ered, ezért tiltották evését.³³ Az Ószövetségben több rendelkezés van arra vonatkozólag, hogy nem szabad a hússal együtt a vért megenni. Például a Genézis 9. fejezete 4. versében: „De húst az éltető vérral együtt ne egyetek”. További igehelyek még a Leviticus 17. fejezetének 12. verse³⁴ és Numeri 12. fejezetének 23. verse³⁵, majd később a próféták korában is tilos volt a vérevés lásd I. Sámuel 14. fejezet 33. versét³⁶, Ezékiel 33. fejezetének 25. versét³⁷. A Korán ugyancsak tiltja a vérevést a hatodik szúra 145. versében.³⁸ Valamint a Korán 96. Szúrája, mely a teremtről számol be, a második versében említi, hogy Allah vérrögből teremtette az embert. Az élet, ezáltal pedig a vér is, Istenhez tartozik. A pásztornépeknél védő funkciót töltött be. A vér óvta a családot és a vagyont a démoni erőktől.³⁹ A kivonulás előestéjén pedig a tizedik csapástól védte meg az elsőszülötteket. Mindez azt mutatja, hogy már Mózes előtt létezett ez az ünnep, de a kivonulástól kezdve, ezt összekapcsolták a szabadításra való emlékezéssel.⁴⁰

De nézzük meg közelebbről, mi is volt az eredeti nomád vérritus. A nomád népek az állatokat két fő területen legeltették. Időszakonként váltogatták a legelőterületet. Télen a sivatagban tartózkodtak, tavasszal pedig más területre vonultak. A tavaszi vonulás előtt, holdtöltekor a bajt hozó démont távol kellett tartaniuk. Hogy ezt a démont elhárítsák, a nemzetségek egy kis jószágot vágtak le, melynek vérével a sátor bejáratát bekenték. A vér életerejét tartotta távol a bajok erőit.

³² Tóth Lajos, *Páskha*, 34.

³³ Ujvári Péter, *Zsidó Lexikon*, 945.

³⁴ „Ezért mondtam Izráel fiainak: Senki se egyék vért közületek; a köztetek lakó idegen se egyék vért. ”

³⁵ „De abban légy állhatatos, hogy vért ne egyél, mert a vér lélek. Ne egyél lelket a hússal együtt! ”

³⁶ „Amikor jelentették Saulnak, hogy vétkezik a nép az ÚR ellen, mert vérral együtt eszi a húst, ezt mondta: Bűnös mulasztást követtek el! Gördítsetek ide hozzám egy nagy követ! ”

³⁷ „Ezért mondd meg nekik: Így szól az én Uram, az ÚR: Vérral együtt eszitek a húst, fölnéztek bálványaitokra, vért ontotok, és ti akarjátok örökölni az országot?”

³⁸ „Mondd: „Abban, amit kinyilatkoztatott nekem, nem lelem azt, hogy bármi is tilalmas lenne a táplálkozó étékül- kivéve az elhullot állat [húsa], a [levágáskor] elfolyt vér és a disznó húsa- ez tisztátalanság- , és a förtelmes [hús], aminek [a levágásakor] máshoz hangzik el a fohász, nem Allahhoz. Ám aki kényszerű helyzetben [eszik ilyesmit], anélkül, hogy a [tilalmat] áhítozná, vagy át akarná hágni [az előírást], azt nem terheli vétség.” Bizony a te Urad megbocsátó és könyörületes”

³⁹ Karasszon: *Az Óizraeli vallás*, 87.

⁴⁰ Bartha Tibor, *Izrael vallásos életrendje*, 173.

Az együtt étkezés pedig a családot erősítette.⁴¹ Kitekintésként nézzünk meg egy-két olyan példát, mely hasonlít ehhez a nomád vérrítushoz. Az arabok, mielőtt harcba indultak, vérrel hintették be sátrukat, dögvészkor a beduinok levágtak egy állatot és annak vérével bekenték állataik nyakát és oldalát. Az észak-szíriai beduinok, ha az állataikkal vagy azok tejelésével valami rendellenesség lépett fel, a nyáját a közeli szent helyre terelték. E helyet háromszor megkerülték, majd egy bárány fülhegyét levágták, ezután a bárány nyakát déli irányba fordítva elvágták, a vérrel pedig megkenték néhány vezérjuh hátát, és ezeket a szent helyhez terelték. Mindezek után tenyerüket a maradék vérbe mártva bekenték házaik ajtófélfáját. Ha még maradt volna vér, azt elásták. Ezek a vérrítusok azonban a Közel-Keleten kívül is megjelentek. A germánok úgy próbáltak védekezni a dögvész ellen, hogy néhány levágott állat tetemét otthonuk tetejére erősítették, ebből mindenkinek enni kellett, hogy ezáltal részesei legyenek a védelemnek. A moábita⁴² arabok pedig, amikor szárazság vagy dögvész jött, egy kecskebakot vágtak kétfelé és a bejárat melletti két oszlopra akasztották, melyek között a családtagok átmentek, a járni nem tudókat pedig ölben vitték át. Hitük szerint ezzel a rítussal a bajt hozó dzsinnt elriasztották.⁴³

Wellhausen a páska kutatás során az eredetre vonatkozó téziseket összegzi. Az egyik magyarázat szerint a szó gyökere tartalmazza az *ugrálás*, *sántikálás* kifejezését, mellyel az I. Királyok 18. fejezetének 21. versében találkozunk, s amelyben egy egyedülálló kultikus tánc is le van írva. Voltak feltevések arra nézve, hogy a szó gyökere az akkád pasahu szóval áll kapcsolatban, mely az istenség lecsillapításának vagy lecsendesítésének rituális eljárásával hozható kapcsolatba. Volt olyan kutató, aki a szó egyiptomi eredetét próbálta bizonyítani. Az Exodus 12. fejezete alapján fogalomként értendő a szó. Elhaladni mellette, egy rítus lenne, mely ezt az elkerülést befolyásolja. Így jutunk el ahhoz a megállapításhoz, melyet az előbb kifejtettem a nomád vérrítus kapcsán.⁴⁴ A páska rítus kapcsán nemcsak a vér játszik jelentős szerepet, hanem több kutató szerint a Hold is.⁴⁵ Mezopotámiában már a legkorábbi időben érvényes volt a Holdnaptár, mint a naptárak ura. A Genézis 1. fejezetének 14. verse arra utal, hogy elsősorban a Hold az, mely meghatározza a kalendáriumot. A kultuszi időpontok meghatározása a későbbiek során a papok

⁴¹ Klaus Koch (et al.), *Reclams Biebellexikon*, Reclam, Stuttgart, 1987., 387.

⁴² A móábi népről és vallásáról részletesebben lásd: Hodossy-Takács Előd, *Móáb*, Új mandátum, Bp, 2008.

⁴³ Tóth Lajos, *Páskha*, Pápa, 35-36; 39.

⁴⁴ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 61-62.

⁴⁵ Tóth Lajos, *Páskha*, 23-26.

feladata lett.⁴⁶ A rítust holdtöltekortartották meg, éjjel pedig a leölt állatot fogyasztották el. A Numeri 9. fejezetében megjelenő páska pótlására is egy hónapot kell várni, mivel akkor volt a következő Holdtölte, ez bizonyítja, hogy a páskának valamilyen kapcsolódása van a Holdhoz.⁴⁷ Wellhausen megjegyzi, hogy az arab nomádoknak két nagy ünnepe van, tavasszal és ősszel, melyeket a Holdhoz igazítanak. A páska az előbb említett éjszakai lakoma miatt nemcsak egy évi ünnepnek tekinthető, hanem Hold ünnepnek is.⁴⁸

A páska ünnep egyik fontos ismertetőjegye a kovásztalan kenyér. Ennek egyben üzenet értéke is volt, ugyanis nem volt idejük a tészta megkelésére. Érdekes arra is felfigyelnünk, hogy a beduinkenyer ugyanúgy kovász nélkül készült kenyér, mint a zsidók páska kenyege. Valószínűsíthetjük, hogy egyiptomi tartózkodásuk idején a zsidók még nem foglalkoztak mezőgazdasággal, erre a vadon termő keserű füvekből következtethetünk. Ezeket a keserű füveket mintegy salátaként ették a kenyérhez.⁴⁹ Nem említ egy olyan növényt sem, melyet saját maguk termesztettek volna. Tudjuk azt is, hogy amikor Jákób családja Egyiptomba jött, pásztorkodással foglalkoztak, és már őseik is juhászok voltak, olvashatjuk a Genézis 47. fejezetében.

Otto Eckart véleménye szerint az ősatyák, azonosak az elő izraeli félnomád klánokkal. Eszerint Ábrahám, Izsák és Jákob nemzetsége az éves legelőváltás során tavasszal a sztyeppe területéről, mely a naptól és a sivatag belsejében fújó forró keleti szélről kiszáradt, művelt területekre vándorolt volna, hogy itt a fiatal állatokat legeltesse. Ősszel, az esős időszak beálltával, amikor a sztyeppén a növényzet szerény nyomai már fellelhetők voltak, visszavándoroltak a nomádok, hogy jövő tavasszal újra a művelt területekre vándorolhassanak. A sztyeppéről való vándorlás olykor veszélyes vállalkozás is lehetett. Egy kút használata során viták léphettek fel egy másik félnomád klánnal szemben. Ilyen esettel találkozunk a Genézis 26. fejezetében. Vajon mindig volt lehetőségük legelőterületet találni a vándorlás során? Elkerülhetők voltak az élet és a tulajdon elleni támadások? A tavaszi elindulás, egy út volt az ismeretlenbe. Vajon ez a helyzet mennyire csapódott le kultikusan.⁵⁰

⁴⁶ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 59-60.

⁴⁷ Tóth Lajos, *Páskha*, 23-26.

⁴⁸ J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, G.Reimer, Berlin, 1927., 97.

⁴⁹ Bo Reicke und Leonhard Rost, *Biblisch-Historisches Handwörterbuch*, Ruprecht, Göttingen, 1966., 259.

⁵⁰ Eckart Otto/ T. Schramm, *Fest und Freude*, W. Kohlhammer, Stuttgart, 1977., 9.

Ez a nézet azonban ma már nem állja meg a helyét. Az ősatyákat nem a fent említett legelőváltó vándorló nomadizmus jellemezte. De akkor milyen életmódot folytattak az ősatyák? Először nézzük meg a környezeti és természeti adottságokat. Az ókori Elő-Ázsia nomád társadalmát nemzetségek és nagy családok alkották. A legelőterület nem volt képes nagyobb állatsordákat eltartani, és a kutak vize is meghatározott volt. A családok és nemzetségek alkották a törzsi szövetséget, mely vérrokonság alapján szerveződött, jelentősége a gazdasági kapcsolatban állt. A kötelék tehát rokoni eredetű, például közös őstől való származás. Ábrahám és Lót elválásának története tipikus példája annak az esetnek, hogyan bomlik fel egy ilyen nagyobb törzsi közösség a legelőterület szűke miatt.

„De Lótnak is, aki Ábrámmal ment, voltak juhai, marhái és sátrai, és az a föld nem bírta eltartani őket, hogy együtt lakjanak.”⁵¹

Ez az igevers utal arra, hogy az ősatyák nem voltak tiszta nomádok.⁵² A kutak jelentették az életben maradást, tavasszal még számíthattak esővízre, ám az év további részében csak a kutak vizére hagyatkozhattak. Nem volt ritka, hogy egy kút elmocsarasodott, és csak sár volt benne, esetleg teljesen kiszáradt. Így tehát létszükség volt, hogy a nomádok előre felderítsék a vízlelő helyeket és a kutak állapotát.⁵³ Egyes csoportok összetűzésbe kerülhettek a vízért, erre láthatunk példákat a Genézisben.⁵⁴ A nyáját esetenként karámmal vették körül, hogy megvédjék a vadállatok ellen. Ilyen karámot készítettek a nem kizárólagosan nomád életmódot folytató pásztorok is, akik a földművelő térség letelepült lakosságának nyáját legeltették. Az ősatyákra a bekerített nomadizmus volt jellemző. Volt egy meghatározott legelőterületük, mely a törzs állandó lakhelye volt. Innen csak időlegesen vándoroltak a földművelő terület határán lévő legelőterületekre.⁵⁵ A főként juhtenyésztő nomádok körében fontos volt a legelőváltás előkészítése, a terület védelme. Itatás nélkül nem jutottak messzire, főleg ha szopós bárányok is voltak a nyájban. Erre példát a Genézis 33. fejezetének 13. versében olvashatunk. A nyájak tehát csak egy meghatározott territóriumon belül vándoroltak, mely a terület a törzshöz tartozott.⁵⁶ A téli esőzés után kedvezőbb feltétel adódott a legeltetésre. A sivatagi sztyeppe ekkor egyik napról a másikra változott át dús legelővé. Ilyenkor a

⁵¹ Genézis 13. fejezetének 5-6-ig terjedő versei

⁵² Horst Klengel, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*, Gondolat, Budapest, 1985., 109.

⁵³ Horst Klengel, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*, 157-158.

⁵⁴ Lásd: Genézis 13:7, 21:25, 26:19, 30:38

⁵⁵ Horst Klengel, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*, 159.

⁵⁶ Horst Klengel, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*, 160.

nomádok a hagyományos legelőterületre vonultak. Ez az időszakos helyváltztatás azonban nem foglalt magában nagyobb területet. Így nem összetévesztendő a nagyobb távolságokat átívelő vándorló nomadizmussal, mely évszázadokon át tartó fejlődés során jött létre.⁵⁷

Bibliai szövegek 1.

Exodus 12

A legkorábbi hagyomány, melyben még a nomád vonások fellelhetők, az Exodus 12. fejezete. A 23. versben feltűnő, hogy először arról beszél, hogy maga az Úr- Jahve megy át, míg a vers második részében már a pusztító az, aki átmegy Egyiptomon. A pusztító egy démon, mely a páska rítus eredetére utal attól függetlenül, hogy ebben a kontextusban Jahvéval áll kapcsolatban. Az eredeti összefüggés szerint a vérrítus tartotta távol ezt a démont. Hagyománytörténetileg másodlagosan került Jahve a történetbe, és a pusztító is másodlagosan vált az ő beteljesítő segítségévé. Tehát ebben a szövegben a páska egy elő-izraeli és elő-Jahvista eredetére vagyunk utalva. Mindennek tudatában felvetődik az a kérdés, hogy ez akkor egy nomád – elő-izraeli élethelyzetre is utal? A nomád rítus célja eredetileg nem maga az áldozat, hanem a kellő mennyiségű vér összegyűjtése volt.⁵⁸ A német Biblia⁵⁹ szerint a következő szakaszokban (Exodus 7. fejezetének 16. és 26. versei; 8. fejezet 16. verse; 9. fejezet 1. és 13. verse, 10. fejezet 3. verse) ez áll: Így szól az Úr: Engedd el népemet a pusztába, hogy áldozatot mutasson be nekem. Ez alapján Wellhausen az utolsó csapást azzal magyarázza, hogy mivel a Fáraó nem akarja elengedni a népet, hogy Izrael elsőszülött jószágát (marhát) áldozzon az Úrnak, ezért Jahve hatalmával veszi el az emberek elsőszülötteit. A hagyomány előfeltétele nélkül az elbeszélés érthetetlen és megmagyarázhatatlan lenne. Tehát Wellhausen szerint azért is beszéli el az egyiptomi elsőszülöttek megölését az Exodus, hogy ezzel az izraeli elsőszülöttek jelentőségét kiemelje.⁶⁰ Tovább maradva Wellhausen gondolatainál, felhívja a figyelmet az Ábel-áldozat és a páska közötti hasonlóságra. Ábel pásztor volt, és elsőszülött bányáiból áldozott az Úrnak.⁶¹ A páska

⁵⁷ Horst Klengel, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*, 161.

⁵⁸ Eckart Otto/ T. Schramm. *Fest und Freude*, W. Kohlhammer, Stuttgart, 1977., 10-12.

⁵⁹ *Gute Nachricht Bibel*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2000.

⁶⁰ J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 84-85.

⁶¹ J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 85.

rendelkezés szövegéből az is kiderül, hogy akkoriban ez egy családi ünnep volt, mivel a rendelkezést úgy adta ki nekik az Úr, hogy családonként és házanként egy bárányt vegyenek.

A páska- bárány és a kovásztalan kenyér rítusa eredetileg két külön szertartás volt.⁶² Ebben a leírásban - az Exodus 12. fejezetében- viszont a páska és a kovásztalan kenyerek rítusa egy ünnepként szerepel.⁶³ A két ünnep összekapcsolásának több oka is lehetett, egyik, hogy mindkettőben szerepel a kovászos kenyér evésének tiltása,⁶⁴ a másik oka pedig, hogy mindkét ünnep egy időpontra esett⁶⁵ egy nap eltéréssel. A páskát az Ábíb hónap tizennegyedikén ünnepelték, a kovásztalan kenyerek ünnepe pedig a hónap 15-én kezdődött. A kovásztalan kenyerek ünnepe eredetileg egy kánaáni mezőgazdasági ünnep volt. Izrael ezt az ünnepet átvette a kánaáni őslakosoktól.⁶⁶ Az áldozati állatot 14-én, estefelé azaz szó szerint a naplemente után és a sötétség beállta előtt kellett levágniuk.⁶⁷

A kivonulás éjszakája

Jahvista forrás szerint egy tudósítást olvashatunk a 12. fejezet 29-33-ig terjedő verseiben, arról, mi történik a páska éjszakáján. Éjfélkor az Úr megteszi azt, amit már előre bejelentett, az elsőszülöttek megölését.⁶⁸ Az éjfél a csapás pillanata.⁶⁹ Az elsőszülöttek megölésénél felfedezhető egy történelmi mag is. Egyiptom ismert volt az ókorban a gyakori pestisjárványokról. Az izraeliták egy-egy járvány kitörését arra használták, hogy Mózes vezetésével elmeneküljenek Egyiptom földjéről. Mivel a vész épp a páska idejére esett, így büntetéssé vált, amiért a fáraó a húsvétünnepet nem engedélyezte.⁷⁰ A 29. vers a 11. fejezet 8. verse folytatásának tűnik. Ha a 29. vers az előtte leírtakat – az ajtó vérrel való megkenését- feltételeznénk, akkor erre történne utalás. Noha ez nem kényszerítő. Az előzőek azonban egyáltalán nem tudósítanak arról, hogy Mózes parancsot adott az izraelitáknak a páska áldozat levágásáról, valamint arról sem, hogy Jahve által a többi csapásnál is védve lettek

⁶² Jeromos *Bibliakommentár*, Budapest 2002., I/396-398. (Léo Laberge, O.M.I. – 16. Mikeás jövendölése)

⁶³ Josef Scharbert, *Exodus*, Echter, Würzburg, 1989., 50.

⁶⁴ Karasszon István, *Az Óizraeli vallás*, 89.

⁶⁵ Batha Tibor, *Izrael vallásos életrendje*, 171.

⁶⁶ H.J.Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 1962, 64.

⁶⁷ Fritz Rienecker, *Lexikon zur Bibel*, 1039.

⁶⁸ J. Scharbert, *Exodus*, 53.

⁶⁹ Karl Marti, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1900., 39.

⁷⁰ Georg Beer, *Exodus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1939., 59.

volna az izraeliták, annak ellenére, hogy semmilyen elhárító eszközt nem alkalmaztak. Valószínűsíthető tehát, hogy a 29. vers utáni elbeszélés nem tud a páska ünnep és a kivonulás összekapcsolásáról semmit.⁷¹ George Beer azon a véleményen van, hogy az elbeszélő részekből a 29-30, 32 versek a 11. fejezet 4-8. verseinek a folytatásai. Az ott fenyegető katasztrófa most kitört.⁷² Fohrer megkérdőjelezi, hogy valóban minden elsőszülött megöléséről volna szó Egyiptom földjén, ezt a megkérdőjelezést az Exodus 4. fejezet 23 versének figyelembevételével teszi, ahol csak a Fáraó elsőszülöttjének megöléséről van szó.⁷³ Ez azonban véleményem szerint nem zárja ki az egyiptomi elsőszülöttek megölését sem.

A nagy jajkiáltás, mely az egész országban hallható volt, most nem az izraeliektől jött, hanem az egyiptomiak jajveszékelése volt.⁷⁴ A vers vége nyilván arra vonatkozik, hogy nem volt olyan egyiptomi ház, ahol ne lett volna halott. A következő versben lévő *menjetek ki az én népem közül* kijelentésnél meg kell jegyezni, hogy voltak olyan zsidók, akik nem csak Gósen földjén végeztek rabszolgamunkát.⁷⁵ A fáraó kényszerítve érezte magát, azaz tiltásával szemben nem adhatott engedélyt az izraeliták távozására.⁷⁶ A 31. és 32. versek kizárják, hogy a fáraó átgondolta volna döntését, azt tudniillik hogy elengedi a népet, valamint a szövegrészek csak egy rövid szabadságot sejtetnek.⁷⁷ Beer szerint nem illeszkedik a 31. vers eleje a 10. fejezet 29. verséhez, mert akkor nem jelent volna meg Mózes még egyszer sem, a fáraó hívására a fáraó előtt. Itt a 12 fejezet 31. és 32. verseiben azonban egy másik elbeszélőt vehetünk észre a korábbihoz képest. A fáraó még áldást is kér a következő versben, mely azzal egyenlő, hogy ne érje több csapás, és mindeközben a nép visszatérésében is reménykedik.⁷⁸ Holzinger ezzel szemben úgy véli, a 29-34. versek Jahvista forráshoz tartoznak, és könnyen összeegyeztethető a 10. fejezet 28. és 29. versével. Ezt azzal magyarázza, hogy Mózes itt már nem

⁷¹ Bernardus Dirk Eerdmans, *Alttestamentliche Studien III.: Das Buch Exodus*, Töpelmann, Berlin, 1910., 36.

⁷² Georg Beer, *Exodus*, 61.

⁷³ Georg Fohrer, *Überlieferung und Gesichte des Exodus*, Töpelmann, Berlin, 1964., 83.

⁷⁴ Erich Zenger, *Das Buch Exodus*, Patmos, Düsseldorf, 1978., 129.

⁷⁵ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftarák*, Budapest, 1996., 136.

⁷⁶ J. Scharbert, *Exodus*, 53.

⁷⁷ Karl Marti, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, 39.

⁷⁸ Georg Beer, *Exodus*, 68.

magától megy a fáraóhoz, hanem a fáraó hívja.⁷⁹ Egy korábbi kommentár szintén ezt a nézetet támogatja, érvelését ugyanazzal az indokkal támasztja alá.⁸⁰

A Fáraó, aki az eddigiek során kényszerrel, csellel és taktikával tartotta az izraelitákat Egyiptom földjén, és istentelen gúnnyal kérdezte, kicsoda az Úr (Jahve), hogy hallgasson szavára? Most kétségbeesetten kéri: Kérj áldást rám is! Az a Fáraó, aki korábban azt mondta, szolgáljatok nekem, most azt mondja a 31. versben, hogy menjetek és szolgáljátok az Urat (Jahvét).⁸¹ Sőt még arra is megkéri őket, hogy imádkozzanak érte.⁸² Kérése az áldásra vonatkozólag azt a kívánságát fejezi ki, hogy ne érje őt több csapás. Már az egyiptomi nép is kezdett félni, hogyha a fáraó nem engedi el a népet, akkor rájuk is újabb csapások jönnek.⁸³ Most már az egyiptomiak sürgették a népet, hogy hagyják el az országot. Az egyiptomiak a haláltól való félelem miatt kényszerítették a zsidókat az ország elhagyására. A zsidóknak a nagy sietségben nem volt idejük a tésztát megkeleszteni, sőt megsütni sem, a tésztát a sütőteknőkben vitték magukkal a hátukon.⁸⁴ A teknő alatt sütőteknő értendő.⁸⁵ Az első állomáson sütötték a páska kenyeret a tésztából. Ebből a kivonulási esetből vezeti le a néprajzi érdekeltsgű elbeszélő a kovásztalan kenyér evésének hagyományát, melyet a húsvéti időben helyez el.⁸⁶ A 34. vers egy későbbi betoldás, mely már ismeri a páska és a kovásztalan kenyerek ünnepének összekapcsolását. A szokást azzal indokolja, hogy az atyák kivonulása Egyiptomból olyan sietséggel történt, hogy nem volt idejük a tésztát megkeleszteni sem.⁸⁷

Az ezüst és arany ékszerek, valamint a ruhák kérésének parancsát nem sokkal a kivonulás előtt kaphatták.⁸⁸ A 35. versben Mózes tanácsát követik, melyet a 11. fejezet 2. versében is olvashatunk. Az izraeliták értéktárgyakat kérnek az egyiptomi néptől, melyeket könnyű szállítani, és később akár el is adhatók. Így fosztják vagy sajátítják ki az izraeliek az egyiptomiaktól, ami igazságos kiegyenlítésként az eddig meg nem fizetett robotmunkáért járna.⁸⁹ Az izraeliták kihasználják a lehetőséget,

⁷⁹ Bernardus Dirk Eerdmans, *Alttestamentliche Studien III.: Das Buch Exodus*, Töpelmann, Berlin, 1910., 37.

⁸⁰ Karl Marti, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, 34.

⁸¹ Erich Zenger, *Das Buch Exodus*, 129.

⁸² J. Scharbert, *Exodus*, 53.

⁸³ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 136.

⁸⁴ Georg Beer, *Exodus*, 68.

⁸⁵ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 136.

⁸⁶ Georg Beer, *Exodus*, 68.

⁸⁷ J. Scharbert, *Exodus*, 53.

⁸⁸ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 136.

⁸⁹ J. Scharbert, *Exodus*, 53.

hogy ajándékokat kérjenek az egyiptomiaktól, akik ezeket oda is adják, hogy ez a szerencsétlenséget hozó népesség minél hamarabb eltávozzon országukból.⁹⁰

A 37. versben szereplő Szukkót azonosították az egyiptomi Thuku névvel, mely Pitóm lenne. Lehetséges, hogy ez a hely Pitóm közelében volt.⁹¹ Tehát ez lehetett egy kerület neve is vagy éppen annak a kerületnek a fővárosa.⁹² A kiindulópont Ramszesz, ahogy a Numeri 33. fejezet 3. versében olvashatjuk, a következő állomás Szukkót, mint az Exodus 13. fejezet 20. versében és a Numeri 33. fejezet 5. versében is, azaz Thuku, mellyel többszörösen azonosították Szukkót, mely a hétköznapi neve a szent városnak Pitómnak, vagy annak közelében volt. A kivonuló férfiak száma 600 000, melybe nem tartoznak bele az asszonyok és a gyerekek. Tehát akkor legalább egy 3 milliós nagyságrendű népről lenne szó.⁹³ Ramszesz az Exodus 1:11 alapján az elnyomás és a kényszermunka fő helye volt. A 600 000 gyalogos férfi adata vonatkozóan valószínűsíthetjük, hogy a héber szavak betűinek kerekített jelentése: Izrael minden fia. A héber számok betűkkel vannak leírva, úgy, hogy egy szó betűi számértékként is olvashatók. A nagy szám nem történelmi adat, hanem teológiai kinyilatkoztatás. Ennek az a meggyőződés áll a háttérben, hogy amit a kis mózesi csoport Jahve segítségével megtapasztalt, végül Izrael minden fia minden időben és korszakban megtapasztalhatja.⁹⁴ A Zsidó magyarázat nem lát nehézséget abban, hogy Egyiptomból egyszerre hatszázezer gyalogos férfi vonult ki, akikhez még hozzáadódtak a családtagok. Párhuzamként állítják itt azt a példát, mikor is a XVIII. század végén négyszázezer tatár indult el egy éjjel a kínai határ felé.⁹⁵ 37. vers feltételezi, hogy az izraeliták legalább azóta, mióta robotmunkára lettek fogva Ramszeszben vagy Ramszesz körül valahol, tehát alsó Egyiptom központjában éltek. Az itt megadott számok a keleti elbeszélők szerint túlzásként értelmezendők. A 600000 férfi a kivonulás és sivatagi vándorlás során 3 millió embert jelentene, mely teljességgel lehetetlen.⁹⁶ A zsidó magyarázókon kívül más kutatók viszont magyarázatokat keresnek a valószínűleg magas számra. Egyiptom a Föld leggyümölcsözőbb országa, és az is volt a Nílusnak köszönhetően. Az egész kultúra területe azonban csak akkora, mint Belgium területe. Hol fért volna el tehát a

⁹⁰ Bernardus Dirk Eerdmans, *Alttestamentliche Studien III.: Das Buch Exodus*, Töpelmann, Berlin, 1910., 37.

⁹¹ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 137.

⁹² Karl Marti, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, 39.

⁹³ Georg Beer, *Exodus*, 68.

⁹⁴ Erich Zenger, *Das Buch Exodus*, 130.

⁹⁵ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 138.

⁹⁶ J. Scharbert, *Exodus*, 53.

hárommilliós nép Gósen földjén - Genezis 45 fejezet 10. verse - , melynek ráadásul csak egy része volt lakható? Nincs támpontunk Egyiptomra vonatkozólag az 1800 és 1200 közötti időszakból. Josephus idejében 7 500 000 fő körül volt a népesség, mely bizonyosan II. Ramszesz idejében jelentősen kevesebb volt. Ha valóban ilyen magas lett volna az izraeliták száma, akkor megkockáztatta volna-e a fáraó az izraelieket ilyen módon kínozni? Hogyan tudott egy hárommilliós nagyságrendű nép rendben kivonulni az országból, állatokkal és nyájjal együtt úgy, hogy közben az egyiptomi sereg üldözte őket, és szorosan a nyomukban volt? Valamint hogyan tudtak volna egyetlen éjszaka alatt a tengeren átvonulni? Ez akkor stratégiai csoda lett volna. Hogyan volt lehetséges az, hogy ez a sivatag és az oázisok, melyben 5000 beduin élt, akárcsak egy napra is eltartsa ezt a tömeget? A szám valójában nem történelmi adat, hanem annak a kifejezésére szolgál, hogy Izrael mint egész, mint nép vonult ki Egyiptomból. A törzsi élményből egy népi élmény lesz az Exodus. Történelmileg tehát valótlan, viszont eszmeileg igenis helyes, mert a kivonulás egész Izrael javára történt.⁹⁷

A sok keverék nép arra vonatkozik, hogy voltak nem izraeliták, akik a zűrzavart kihasználták arra, hogy ők is elmeneküljenek Egyiptomból. Ezek a népek sokszor problémát okoztak az izraelitáknak a későbbiekben. Ezt láthatjuk a Numeri 11 fejezet 4. és 5. verseiben.⁹⁸ Könnyen elképzelhető a 38. vers alapján, hogy más, szintén robotmunkára kényszerített csoportok is Mózes csoportjához csatlakoztak.⁹⁹ Ezt az említést az elbeszélő a már idézett Numeri 11:4 re való tekintettel teszi. A megjegyzés történelmi valósága, hogy a kivonuláskor még keverék népből a vándorlás során Isten népe lett. Ahogy mindig, itt is az egyes résztvevők előtörténete, az exodusra való vállalkozás volt, de a tulajdonképpeni történet ezzel a kivonulással kezdődött. A kivonulás nem egyenkénti menekülés, hanem egy csoport akciója. A Fáraótól való elszakadás célja, egy közösségépítés egymással és Jahvéval.¹⁰⁰

A tésztát vitték magukkal, de más eleséget nem érkeztek készíteni maguknak.
¹⁰¹ A 39. vers egy pihenést feltételez a határ elhagyása után, melynek őrzésére az egyiptomiak a csapások és katasztrófák miatt képtelenek voltak. Az izraeliták most

⁹⁷ Georg Beer, *Exodus*, 69.

⁹⁸ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 138.

⁹⁹ J. Scharbert, *Exodus*, 54.

¹⁰⁰ Erich Zenger, *Das Buch Exodus*, 130-131.

¹⁰¹ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 138.

pótolni tudták az étel szabályos elkészítését.¹⁰² A vers kimondja, hogy a kovásztalan kenyeret azután sütötték meg, hogy már elhagyták otthonaikat.¹⁰³

A 430 év a rabbinikus hagyomány szerint a Genézis 15. fejezet 13. versében megjövendölt 400 évről lenne szó, mely Izsák születésével kezdődött. A 30 fennmaradó évre pedig két magyarázat szolgál. Az egyik szerint a szenvedéseket megjelölő látomás és Izsák születése közötti időszak, a másik magyarázat szerint a 30 év az Efraimiak hőstettére vonatkozik, akik még a kivonulás előtt kitörtek egy nemzedékkel Egyiptomból. A rabbik szerint az izraeliták a 430 évből csak 210-et voltak Egyiptomban, mely összhangban lenne az Exodus 6. fejezetében található nemzetségtáblázatokkal.¹⁰⁴ A 430 év kronológiai megadása, mely során Izrael Egyiptomban tartózkodott, történelmileg nem megalapozott. Ez az adat a része egy még nem megmagyarázható időrendszernek, mely a Genézis könyvében kezdődik. Feltehetőleg ezen rendszer szerint az Exodus és a világ teremtése között 2666 év telt el. Ez pont kétharmada egy 4000-es világkorszaknak, melyben az első harmad vége Noé korszakával, vagyis az özönvízzel esik egybe. A rendszernek így három lépcsőfoka van. A teremtés, az újrateheremtés az özönvíz által és újrateheremtés az exodus által.¹⁰⁵ Fohrer szerint sem kezelhetjük a 430 évet történelmi adatként.¹⁰⁶

A legtöbb magyarázat szerint a 42. versben az, hogy az Úr virrasztott azon az éjszakán, azért történt, hogy ne engedje be az öldöklő angyalt az izraeliták házaiba. A rabbinikus magyarázat is ezzel ért egyet.¹⁰⁷ Scharbert¹⁰⁸ és Beer¹⁰⁹ ugyancsak ezen a véleményen vannak. Az örökös éjjelét ez után is meg kellett tartaniuk, hogy ezzel a megváltás éjjelére emlékezzenek. Ez az éjjel Izrael nemzetének születési éjszakája.¹¹⁰ Hogy a 42. vers a rontástól való megőrzésre vagy pedig egy örömmünneplésre vonatkozik, nem dönthető el egyértelműen Karl Marti szerint.¹¹¹

¹⁰² J. Scharbert, *Exodus*, 54.

¹⁰³ Karl Marti, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, 39.

¹⁰⁴ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 138.

¹⁰⁵ Erich Zenger, *Das Buch Exodus*, 131 -132.

¹⁰⁶ Georg Fohrer, *Überlieferung und Gesichte des Exodus*, 89.

¹⁰⁷ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 139.

¹⁰⁸ J. Scharbert, *Exodus*, 54.

¹⁰⁹ Georg Beer, *Exodus*, 69.

¹¹⁰ Joseph Herman Hertz, *Mózes öt könyve és a haftárák*, 139.

¹¹¹ Karl Marti, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, 40.

Bibliai szövegek 2.

A Deuteronomium és a jósiási kultuszreform

A Deuteronomium háttere:

A Deuteronomium eredetileg egy reformtörvényként készült, egy vallási, politikai és szociális krízis idején. A Jahvéhoz való hűséget aláásta más istenek tisztelete és a monarchia problematikus politikája. A Deuteronomium úgy látja, hogy szükség van a király hatalmának és vagyonának korlátozására, valamint a prófétai beszéd tesztelésére és határszabására. A társadalom egyes osztályai szegénységbe és rabságba kerültek, viszont a Deuteronomium maga a szabad független földtulajdonosoknak van címezve, akik jelentős pénzügyi forrással rendelkeznek. A Deuteronomium világa fallal ellátott közösségek urbanizált kultúrája, melynek lakosai összegyűlnek, hogy a kapuknál nyilvános üzletet folytassanak. Két tényező szól amellett, hogy a Deuteronomium az i.e. VII. század első háromnegyedéből származik. Az első, hogy a Deuteronomium retorikája az asszír hűségeskü eszméjével és nyelvezetével van átítatva- itt Eszarhaddon vazallus szerződéseire gondolhatunk i.e. 672-ből; A második tényező a Deuteronomium kapcsolata Jósiás reformjával i.e. 622.¹¹² Eltekintve Jósiás reformjának kérdésétől is a Deuteronomium tükrözi a Júda fölötti asszír dominancia kérdéseit és krízisét. Ez egy kulturális és gazdasági krízis időszaka, valamint az elnyomó társadalmi feltételek mellett a prófétai cenzúráé is. A vidéki életet fenyegette a száműzetés eshetősége, mely gyakori elem volt az asszír külpolitikában. Ez a jelen társítható Hóseás prófétával. A centralizáció gyökerei Ezékiás politikájának válságáig és lázadásának hatásáig (i.e. 701) nyúlnak vissza. Egy ilyen reformmozgalom megléte, mely a Deuteronomiumban tükröződik, a Manassé vallási és nemzetközi politikájára való ellenállás megjelenéseként is értelmezhető. Egy ilyen reformmozgalom az erőteljes arisztokratikus írástudói és papi családok körében gyökeret verhetett Jeruzsálemben, akik helyzete Manassé vallási és politikai törekvései alatt fenyegetve volt, viszont Jósiás alatt megerősödött.¹¹³

¹¹² Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, Westminster John Knox Press, 2004.,6.

¹¹³ Richard D. Nelson, *Deuteronomy*,7.

Deuteronomium 16:1-8

Az első pár versben nem csupán az utasítást, de indoklást is találunk. Érvel, hogy miért az Ábíb hónapban, és hogy miért éppen kovásztalan kenyeret kell enniük. Ezek az indoklások tudatosítják, hogy azért kell megünnepelni a páskát, hogy megemlékezzenek a múltból, Isten szabadításáról és hogy kihozta őket Egyiptomból. Ha figyelembe vesszük ennek a résznek a keletkezési idejét, akkor érthető, hogy miért kerül nagy hangsúly az emlékezésre. A Jósiás uralkodása utáni fogság alatt az ünnep lényege, maga az emlékezés kapott hangsúlyt. Ez adott erőt a fogságban lévőeknek, új reményt kaptak egy új szabadulásra vonatkozólag. A páska így különleges módon a remény ünnepe is lett.¹¹⁴

Ebben a leírásban erőteljesebben lépnek fel részleteiben az áldozati cselekedetek és az adományi szokások.¹¹⁵ A páska hangulatát így már nem az öröm, hanem a szenvedés és félelmetes sietség hatják át, valamint ott van a központi szent hely nehezebb hangsúlya is, ahol az áldozat leölése, főzése és elfogyasztása történik.¹¹⁶ Wellhausen szerint az egyiptomi kivonulás a páska történelmi motivációja, mely először a Deuteronomiumban megy végbe. Ráadásul ezzel a szóval itt találkozunk először, noha már az Exodus 34. fejezetében összevontnak tűnik az elsőszülöttek áldozata a kovásztalan kenyerek ünnepével.¹¹⁷ Összehasonlítva a többi szöveggel a különlegessége, hogy a páska már nem tartható minden háznál, hanem csak azon a központi helyen, melyet az Úr választ ki. Ezt többször is megismétli a szakasz. Konkrétan háromszor jelenik meg ez, a második, hatodik és hetedik versekben nyomatékosítja, hogy nem lehet akárhol páskát tartani. Ezt nevezi Richard Nelson centralizációs formulának, mellyel a Deuteronomium a páskát egy vonalba hozza a centralizációval.¹¹⁸ További ismétlés még az Istened az Úr kifejezés, mely még többször szerepel. Az ismétlések oka a kánaáni kultuszokkal szembeni vita, Jahve nemcsak egy isten a többi között, hanem az egyetlen Isten.¹¹⁹ A Deuteronomium megköveteli az áldozat központosítását annak az eredményeképpen, hogy Jahve kiválasztja az egyedüli helyet ahol őt lehet imádni, valamint annak megfelelően, hogy Izrael és Jahve kapcsolatát megőrizze. A kultikus tisztaság és

¹¹⁴ Martin Rose, *5. Buch Mose*, Theologischer Verlag, Zürich, 1994., 50

¹¹⁵ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 69.

¹¹⁶ Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, Westminster John Knox Press, 2004., 204.

¹¹⁷ J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 82; 85.

¹¹⁸ Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, 207.

¹¹⁹ Kustár Zoltán: A zarándokünnepek reformja Jósiás korában. *Studia Biblica Athanasia* 10 (2008), 69.

nemzeti egység itt ezzel őrizhető meg. A késő monarchikus Júdában az egyetlen reális jelölt erre a központi szent helyre Jeruzsálem lenne, viszont a Deuteronomium nem teszi meg ezt az azonosítást.¹²⁰ Ha egyszer a páska ünnep az otthonokból kikerül a templomba, akkor szükséges az oltár megléte az ünnepélyhez. Ezáltal átkerül a templom vallási tevékenységei közé, azaz ebben az esetben az áldozati szertartások közé. Ez volt az alapötlete a reformáló törvényhozónak. Ő a páskát úgy akarta érteni, mint egy azon szertartások közül, melyen áldozati felajánlás történik a templomban. Ez nyilvánvaló az áldozat kifejezés, valamint a főzés szó használatából, mely valószínűleg megfelelt a templomi szokásoknak, ahol a húst el kellett fogyasztani és az ünneplő gyülekezet előtt egy nagy üstben főztek- lásd I. Sámuel 2. fejezetének 12. verse.¹²¹

Meg kell különböztetnünk az állat levágását a kijelölt szent helyen, annak elfogyasztásától, a páskavacsorától, mely korábban az otthonokban történt meg.¹²² Egy másik kommentár felhívja a figyelmet a hetedik versre, miszerint a kijelölt helyen nemcsak előkészíteni, de elfogyasztani is ott kell.¹²³ Az állat húsának megfőzése és elfogyasztása az áldozati lakomákra emlékeztet, melyen csak főzni lehetett a húst, sütni azonban nem.¹²⁴ Ez a vers viszont a visszatükröződése is annak a gyakorlati problémának, hogy ezt a centralizációs szabályt hogyan valósítják meg. Ez jelzi az abszolút centralizációt, a jeruzsálemi templom igényelte a kizárólagos igazságot, a páska óizraeli tradíciójának egyedüli legitim módját.¹²⁵

Míg Exodus 12. fejezetének leírásából egyértelműen felismerhető a vérségi közösségi rend. Egy nagycsalád egy sátorközösség, mely egy kisebb nyájjal rendelkezik.¹²⁶ Addig itt azonban már az ünnep közös volta kapott hangsúlyt és minél nagyobb hangsúlyt kap az ünnep közös jellege, annál inkább elszakad a gyökereitől. Ezért örömmel vesz fel történelmi tartalmat, mely abból is adódik, hogy a történet sokkal inkább az egész nép élménye.¹²⁷ A honfoglalás után az egység széthullott, és a páska a családi ünnep hangsúlyát kapta meg. Lehetséges, hogy ezért nem szerepel az Exodus 23. és 24. fejezetében sem, és azért találunk részletes leírást az Exodus 12.

¹²⁰ Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, 9.

¹²¹ Gerhard von Rad, *Deuteronomy, A Commentary*, Westminster John Knox Press, 1966., 112.

¹²² Dieter Schneider, *Das fünfte Buch Mose*, Brockhaus Verlag, Wuppertal, 1986., 162.

¹²³ Martin Rose, *5. Buch Mose*, 47-48.

¹²⁴ Dieter Schneider, *Das fünfte Buch Mose*, 162.

¹²⁵ Martin Rose, *5. Buch Mose*, 47-48.

¹²⁶ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 62.

¹²⁷ J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 99.

fejezetében, mivel a családoknak egyértelmű és részletes utasításra volt igénye.¹²⁸ A páska centralizálása a legmagasabb foka a központosításnak, mert az mindeddig egy családi ünnep volt, melyet mindenki a saját otthonában tartott, a Jubileumi kommentár véleménye alapján.¹²⁹ Ezzel azt mondja ki, hogy a páska családi ünnepből áldozati szertartássá vált. Ennek kapcsán feltehetjük a kérdést, vajon lehetséges volna-e eltörölni egy gyakorlatot, mely éveken át egy közösség életében jelen volt, családi szinten. Valamint az a problematika is megjelenik, hogy feltehetőleg nem volt mindenkinek lehetősége elmenni a központi szent helyre, ennek lehettek anyagi okai, illetve nehezen elképzelhető, hogy egy közösség minden tagja kivétel nélkül egy zarándokünnep keretében jelen meg a központi szent helyen. Ha ez így van, akkor ezek után nem ünnepelték volna meg a páskát, csak a közösség bizonyos tagjai? Ezt a problematikát oldja fel Gerhard von Rad véleménye, miszerint a páska sosem illeszkedett be tartósan az áldozati szertartásba. Jézus idejében a zarándokok összegyülekeznek Jeruzsálemben, a páskabárányaik leölését a templom területén végzik, viszont a húst saját otthonaikban fogyasztották el.¹³⁰

A Deuteronomium 16. versének rendelkezései a korábbi ünnepi kalendáriumokra emlékeztetnek, mint az Exodus 23. és 34. fejezeteiben megjelenők.¹³¹ A Deuteronomium 16. fejezetével kapcsolatban még megemlítendő, hogy a három főünnep között ebben a szakaszban nem szerepel a páska, csak a kovásztalan kenyerek, a hetek és a sátoros ünnep.¹³² A Deuteronomium egyesíti a páskát és a kovásztalan kenyerek ünnepét, pontos dátumot viszont nem ad, mint az eddig vizsgált szakaszok némelyikében. Szembetűnő még a Deuteronomium leírásában, hogy szarvasmarhát is lehet áldozni, valamint főzni. Ez azért különleges, mert eddig csak sütni lehetett, és fontos volt, hogy ne törjön el az állat csontja. Családi ünnepen a szarvasmarha főzése nehezen elképzelhető feldarabolás nélkül. Egy központi ünnep esetében viszont elképzelhető hogy rendelkezésre áll egy olyan hatalmas templomi üst melyben meg tudják egészben főzni az állatot. Egy háztartásban nincs oltár, és így az már nem felel meg az áldozati állat levágási helyszínének. A Deuteronomium a páskát a szabályos áldozat irányába tereli, kiszélesítve az áldozat lehetőségét, kiterjesztve a marhára, és mintegy az elkészítési módszert is főzésként írva le. A

¹²⁸ Jeromos Bibliakommentár, I/398. (Léo Laberge, O.M.I. – 16. Mikeás jövendölése)

¹²⁹ Jubileumi kommentár, I/268. (Dr. Tóth Kálmán - Deuteronomium)

¹³⁰ Gerhard von Rad, *Deuteronomy, A Commentary*, 113.

¹³¹ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 45.

¹³² H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 65.

marha áldozásának lehetősége jobban illeszkedik a centralizációval társult nagyobb csoportok követelményeihez, mint a családi közösségekhez, akik korábban ünnepelték a nem központosított szertartást. Talán a szarvasmarha jelenléte betölti a jólét jelének funkcióját.¹³³ A szarvasmarhával kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy ennek a háziállatnak a megléte már földművelő letelepedett életmódot feltételez.¹³⁴ A szarvasmarha meglétének problematikáját oldja meg az, hogy valójában Páskavacsoraként soha nem vált gyakorlattá marhát fogyasztani Izraelben.¹³⁵ A leírásból egy földművelő kultúra tűnik elő, Izrael átvette a földműves év ünnepi ritmusát, ahogy azt már a kánaániak gyakorolták. Ebben a ritmusban az év három nagy ünnepe a kovásztalan kenyerek ünnepe, a hetek ünnepe és a sátoros ünnep. Az átvett ünnepi keretbe viszont Izrael saját magyarázatot illesztett be, mindenekelőtt a saját tradíciójuk főünnepé - a páska - ebbe a három ünnep ciklusba lett beépítve.¹³⁶ A kovásztalan kenyerek ünnepének viszont új jelentéstartalmat adtak, a fő motívum az lett, hogy a termés egyedül Jahvénak köszönhető.¹³⁷ A páska, a kovásztalan kenyér, az úgynevezett gyors kenyér, árpalisztból készül, vízzel és rögtön kisütik. Ez mindennapi eledelnek számított, ez volt a mindennapi kenyерük, de sokszor a vendégeknek is ezt kínálták fel, praktikus volt mivel gyorsan elkészült. Erre több korábbi példát láthatunk. A Genézis 18. fejezetében Ábrahám a hozzá látogatókat, a 19. fejezetben Lót is ezzel látta el vendégeit. Az I. Sámuel 28. fejezete 24. versében az endóri halottidéző asszony szintén ezt adta Saulnak. Az árpából történő kenyérsütési folyamatnak az ókori ember nagyobb szakrális jelentőséget tulajdonított, mint magának az elkészítés manuális folyamatának. Ezért is ünnepelték meg azt, amikor az évben első alkalommal az árpát táplálékként használták fel. A gabonafélék közül az árpa az, mely legkorábban érik, a Jordán medrében már április elején aratható.¹³⁸ A leírás összefüggése azonban mesterséges összeállítás eredménye Bartha Tibor véleménye szerint.¹³⁹

Érdemes még figyelmet szentelnünk a hetedik versnek. Itt kétféleképpen érthetjük a sátor szót. Visszatérni sátraitokba néha hazatérést jelent, tanácsolva, hogy az emberek a páska áldozat után hazatérjenek annak érdekében, hogy a kovásztalan

¹³³ Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, 207.

¹³⁴ Martin Rose, *5. Buch Mose*, 42.

¹³⁵ Kustár Zoltán: A zarándokünnepek reformja Jósiás korában. *Studia Biblica Athanasia* 10 (2008), 81.

¹³⁶ Martin Rose, *5. Buch Mose*, 42.

¹³⁷ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 65.

¹³⁸ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 43-44.

¹³⁹ Bartha Tibor, *Az Ószövetség népe*, Szeged, 1998., 205.

kenyeret egyék és megtartsák a nyugalom napját, melyen nem dolgoztak. Valóban nem lenne sok értelme a munka tilalmának, amikor egyébként a központi szent helyen való tartózkodás miatt az otthoni munkától távol van az egyén. Másfelől a Deuteronomium mindig azt feltételezi, hogy Izrael élvezni fogja a házakban való letelepedett életmódot (Deuteronomium 20. fejezet 5-8-ig terjedő verseket vö: Józsué 22. fejezetének 4. és 8. verseivel és II. Sámuel 20. fejezet 1. versével). Ez azt jelentené, hogy a sátrak ideiglenes lakhelyet jelentenek a zarándok táborozások során (vö. Hóseás 12. fejezet 10. verse).¹⁴⁰ Megmaradni a központi helyen megfelelné az "ünnepélyes gyülekezés" általában elfogadott fordításának és az Exodus 23. fejezet 15. verse a bizonyítéka hogy a kovásztalan kenyerek magukban foglalták a Jahve színe előtti megjelenést. Mindkét értelmezés esetén hazamenetel vagy egy külső helyszínen való táborozás esetében ez valamiféle távozást jelent a kizárólagos áldozat központi helytől, és egyik sem lett volna használható a Deuteronomium által, mint működő stratégia a kovásztalan kenyereknek a centralizáció gyakorlatába való befogadására. Nincs valódi ellentmondás a 8. vers hat napja és a 3. vers hét napja között. A 8. vers először kiemeli a kovásztalan kenyerek teljes hét napjából a kezdeti hat napot, majd külön hangsúlyt tesz a hetedikre.¹⁴¹

¹⁴⁰ Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, 208.

¹⁴¹ Richard D. Nelson, *Deuteronomy, A Commentary*, 209.

Királyok és Krónikák

II. Királyok 23 és II. Krónikák 35.

Történeti előzmények:¹⁴² Az Asszír Birodalom terjeszkedése egyre inkább beárnyékolta a közel-keleti térség jövőjét. Az asszír uralkodók előtt végül egymás után hódolt be Damaszkusz 732-ben, Izrael 722-ben, Asdód 711-ben. A Júdai Áház király inkább adót fizetett, csak egy kis függetlenséget még élvezhessen. Ennek azonban nem csak gazdasági vetülete volt, a király még a vallás területén is engedett a jóindulat elnyerése céljából. Igaz hogy Ezékiás is hajtott végre reformokat, de az adót még fizette. Utódai azonban mind asszír-barát politikát folytattak. Jósiás viszont felhagyott elődei vallási türelmével, és kihasználva az asszír birodalom meggyengülését, végrehajtotta reformját.¹⁴³ 633-ban Asszurbanipál, asszír uralkodó meghalt, és Júda biztonságosnak ítélte meg a helyzetet ahhoz, hogy az asszír isteneket eltávolítsa a fővárosból, ahogy azt Ezékiás is tette. Az asszír utód előreláthatólag sem erős nem volt, sem hosszú életű, így a déli országrész kancellárja megpróbálta egyre inkább kiterjeszteni befolyását az északi országrész adminisztrációjára. Amikor Jósiás felnőtt, Asszíria olyannyira meggyengült, hogy a király belekezdett reformjába.¹⁴⁴ Ezzel szemben Richard Nelson azon a véleményen van, hogy a Királyok sosem utal arra, hogy Jósiás reformjainak valamiféle köze lenne az asszír hűbérstátuszának megszűnéséhez, vagy bármilyen nemzeti ébredéshez az asszír uralom esetleges meggyengülése során. Mindez egyszerűen a modern történészek konstrukciója, akik a bizonyítékot ilyen módon értelmezték. Igazuk lehet, de az teljesen valószínű, hogy Jósiás története egy, az Asszíriával folytonos szövetségként rekonstruálható. Nem lényeges milyenek voltak az aktuális történelmi viszonyok, akárhogyan is, amennyiben a Királyok könyve érintett, Jósiás reformját a megtalált törvénykönyv motiválta, nem pedig valamiféle asszír ellenes politika. Hasonló módon a Királyok könyve figyelmen kívül hagy minden lehetséges gazdasági vagy szociális indítékot, mely magától értetődő Jósiás kultuszcentralizációjában. Csupán a reformáló tizennyolcadik év a narrátor érdekeltsége. Nincsen semmiféle tudósítás a többi évről, kivéve Jósiás halálát.¹⁴⁵

¹⁴² Ehhez a korszakhoz részletesebben lásd: Hodossy-Takács Előd: A Kr.e. hatodik század: Krízis és Kihívás. *Studia Biblica Athanasia* 5 (2002), 33-45.

¹⁴³ Tóth Lajos, *Páskha*, 52-53.

¹⁴⁴ *Jeromos Bibliakommentár*, I/590. (Robert North, S. J. – A Krónikás)

¹⁴⁵ Richard D. Nelson, *First and Second Kings*, John Knox Press, 1987., 253.

Jósiás a Bibliai leírásban egy olyan Júdai király, aki egy nagyon jelentős vallási reformot hajtott végre. Reformjának egyik alapköve egy tekercs, melyet megtaláltak, azonban a közhiedelemmel ellentétben nem a templom javítása során találták meg azt a bizonyos tekercset, hanem amikor a pénzügyeket vizsgálták előzetesen. Ebben a Krónikák és a Királyok könyve tudósítása egyetért (II. Királyok 22. fejezetének 4. és 8. verse, II. Krónikák 34. fejezetének 14. verse). Abban viszont már nem, hogy a reform már a tekercs megtalálása előtt kezdődött. A Királyok könyve szerint a tekercs megtalálása után, Jósiás eltávolította a bálványokat és reformját végre hajtotta lezárva a páskaünnepel. A Krónikák könyve szerint a király elkezdte a reformot és eközben történt, hogy megtalálták a tekercset, a lezárás viszont itt is a páskaünnep. A tekercs a mózesi törvénykönyvet tartalmazhatta, mely már ismert volt Jeremiás prédikációiból is, feltehetőleg északról származik, az ezékiási reform idejéből.¹⁴⁶

Általánosan elfogadott állítás, hogy ez a törvénykönyv a Deuteronomium része. A legtöbb tudós egyetért abban, hogy ez a törvénykönyv tartalmazta a 12-26. fejezeteket valamint a 28. fejezetet. A nagy hasonlóság Jósiás reformja és a Deuteronomium leírása között felveti azt a problematikát, hogy valóban Hilkiijá találta meg ezt a törvénykönyvet? Nem lehetséges-e, hogy a könyvet nem annyira felfedezték, mint inkább előre elhelyezték? Hogy talán Jósiás általános függetlenségi kísérlete kívánta meg minden olyan vallási befolyás lerombolását, melyek az a népet szomszédjaikkal kötötték össze, és tudva hogy egy ilyen reform népszerűtlen lenne, írt egy könyvet, mely megtalálva a templomban felhatalmazást ad arra, amit tenni szándékozik. A függetlenségre való motiváltsága arra indította, hogy a prófétákhoz forduljon támogatásért, akiknek megvolt a saját okuk arra, amiért szemben álltak a kánaánita vallásokkal és kultuszokkal. Néhány tanító a prófétai csoportból újraírta a régi törvényeket a prófétai tanítás szellemében, és ez a könyv lett végül a templomban elhelyezve, azért hogy megtalálják. Mindenesetre kevés indoklás van arra nézve, hogy Jósiás maga készítette volna el bizonyítékát. Lehet, hogy a törvénykönyv átkerült Samária területéről Jeruzsálembe Kr.e. 721 után valamikor, az Északi királyság pusztulása után.¹⁴⁷ Ez arról számolna be, hogy a Deuteronomiumnak tiszta kapcsolata, inkább az Északi királysággal van, mint a Júdával. És az a tény,

¹⁴⁶ Jeromos Bibliakommentár, I/590. (Robert North, S. J. – A Krónikás)

¹⁴⁷ Joseph Robinson, *The Second Book of Kings*, Cambridge University Press, 1976., 210.

hogy a deuteronomiumi jog ragaszkodik az egyetlen bizonyos szent hely legitim voltahoz, soha nem nevezi meg Jeruzsálemet vagy más bizonyos helyet szentélyként. Ez azt sugallta a tudósok számára, hogy a törvénykönyv egészen visszanyúlik Izrael monarchia előtti, korai napjaira, amikor a szentély még nem volt azonosítva egy földrajzi hellyel, de helytől helyig vándorolt a törzsek szükségletének megfelelően. A lényeges az volt ekkor, hogy ez csak egy legitimált szentség lehet, kifejezve ezzel az egységet. Az kétséges, hogy a deuteronomisztikus törvény, ahogyan ma előttünk van, visszavezethető azokra a korai napokra, melyeket előbb említettünk. A prófétai tanítás befolyása, melyről fentebb már esett szó úgy tűnik, figyelmen kívül hagyja ezt. De jóllehet felölelt elemeket egy ilyen korai törvényből. Ahogy a helyzet áll ez egy szövetségi dokumentumnak látszik, melyet a Jeruzsálemi templomban helyeztek el és tartottak ott, hogy megjelölje a szövetségi köteléket Yahve és Izrael között. Az uralkodók szerződéseket kötöttek hűbéreseikkel, és ilyen szerződések másolatát helyezték a templomfalra, melyet feltehetőleg időről időre felolvastak. A deuteronomium mutat néhány jellegzetességet arra nézve, hogy ilyen módon kötött szerződések stílusában állították össze. A szerző valószínűleg ősi Izraeli forrást használt, és azon a módon, ahogy ő ezt használta és létrehozta ezt a könyvet, kinyilatkoztatta hitét hogy Izrael, mint Isten szövetségese, Jahve hűbérese, védelmet vár minden veszedelemmel és gonosszal szemben Istentől, akinek teljes hűséggel és engedelmisséggel tartozik. Ez a teológia alapjául szolgál annak a jognak, hogy a kizárólagos imádat csak egy szentélyben volt legitim. Ez jelzi az okot, hogy a könyvet miért pont a templomban helyezték el. Lehetetlenség ennek az elhelyezésnek a dátumát meghatároznunk, de valószínűleg ez valamikor Kr.e.721 – Samária - pusztulása után lehetett.¹⁴⁸

A II. Királyok 22. fejezet 11. versében és a II. Krónikák 34. fejezet 19. versében is azt olvassuk – annak ellenére, hogy ismert volt a mózesi törvénykönyv -, hogy a király megszaggatta ruháit. Ha ismerte a tartalmát, akkor miért ez a heves reakció, tehetnénk föl a kérdést. A király kétségbeesését és hirtelen reakcióját Jeromos egy drámai kifejezésnek tudja be.¹⁴⁹ Jeremiás próféta egy igaz, Istennek tetsző vezető dicséretét ítélte oda Jósiásnak, olvashatjuk a Jeremiás 22. fejezete 15. versének második felében, hiszen az előző uralkodók ideje alatt az Istennel való kapcsolatot hosszú időn keresztül teljesen elhanyagolták. A király uralkodása alatt a

¹⁴⁸ Joseph Robinson, *The Second Book of Kings*, Cambridge University Press, 1976., 211.

¹⁴⁹ *Jeromos Bibliakommentár*, I/590. (Robert North, S. J. – A Krónikás)

papok és próféták megállapodtak a vezető politikusokkal Jahve igazságában, melyet megerősített a renoválás alatt megtalált és napfényre került tekercs. A régi törvénygyűjteményből egy az újkor számára is érthető jogi tanácsadás lett összefoglalva. Ez az egyedülálló munka számunkra a Deuteronomiumban maradt fenn.¹⁵⁰

A II. Királyok 23. fejezet 23. verse szerint a király uralkodásának 18. évében tartottak egy nagy páskaünnepet, mely egyben megkoronázása volt az uralkodó reformjának. Azt gondolnánk első olvasásra, hogy egy megbízható hagyományt közvetít a Biblia Jósiás korából. Ez viszont azért nem lehetséges, mert ha Jósiás valóban uralkodásának 18. évében találta volna meg ezt a tekercset – ami szinte időben lehetetlen –, akkor csak 14 napja maradt volna arra, hogy egész Izraelt Jeruzsálembe hívja a páskaát megünnepelni az új előírások szerint.¹⁵¹ Míg a Királyok tudósítása szerint Jósiás reformját uralkodásának 18. évében kezdte, addig a Krónikás a reform kezdetét korábbra helyezi, Jósiás nyolcadik évére azonban ezen beszámoló történeti hűsége valószerűtlen (II. Krónikák 34. fejezet 3. vers). A Krónikás valószínűleg Jósást védelmezni szándékozta attól a vádtól, hogy túl lassú lett volna a reformok megkezdésében.¹⁵²

Jósiás a deuteronomista hagyományt eleveníti fel, azaz a Deuteronomium 16. fejezete alapján ünnepelte a páskaát.¹⁵³ Ezt figyelembe véve feltűnhet, hogy a II. Királyok 23. fejezete nem tesz említést arról, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepét is megtartották volna, holott a Deuteronomium 16. fejezete együtt említi a két ünnepet. Jósiás reformjáról azonban nem csak a Királyok könyvében olvashatunk. A Krónikák leírása részletesebb és a kovásztalan kenyerek ünnepét is megemlíti.¹⁵⁴ Azon szövegek, melyben a páska nincs összekötve a kovásztalan kenyerek ünnepével, arra vonatkozik, hogy a páska egynapos ünnep, a húst éjjel fogyasztották el a szent helyen, majd visszatértek sátraikba. A kovásztalan kenyerek szertartása pedig hét napos ünnepet tesz láthatóvá. Mindenesetre az is elképzelhető, hogy a sátrakba való visszatérés nem az otthonukat jelentette, hanem egy ideiglenes sátorhelyet valahol a szent hely közelében, ahol hét napig tartózkodtak, így megünnepelve egyúttal a

¹⁵⁰ Walter Eichrodt, *Religionsgeschichte Israels*, Francke Verlag, Bern, 1969., 86.

¹⁵¹ G. Hentschel, *2 Könige*, Echter Verlag, Würzburg, 1985., 113.

¹⁵² Joseph Robinson, *The Second Book of Kings*, Cambridge University Press, 1976., 209.

¹⁵³ *Jeromos Bibliakommentár*, I/397. (Léo Laberge, O.M.I. – 16. Mikeás jövendölése)

¹⁵⁴ 2Krónikák 35:17 „Megtartották tehát az ott levő izráéliek a páskaát abban az időben, meg a kovásztalan kenyerek ünnepét hét napon át.”

páskát és a kovásztalan kenyerek ünnepét.¹⁵⁵ Nincs kétség afelől, hogy a páska mint nomád ünnep, mesterségesen lett a kovásztalan kenyerek ünnepéhez kapcsolva.¹⁵⁶

A páskaünnep Jeruzsálemben való áthelyezését olvashatjuk a Deuteronomium 16. fejezetében. A páska a királyság korszakában kapcsolódott végleg össze a kovásztalan kenyerek ünnepével. Arról, hogy a páska családi karaktere mennyire maradt meg az ünnep-központosítás közben, nincs ismeretünk. A mostani szövegösszefüggésben a páskaünnep centralizálása a jósiási kultuszreform csúcspontja. Jósiás miután Jahve tiszteletének kizárólagosságát a jeruzsálemi templomban érvényesíttette, mint a szövetségkönyv utasításainak következetes betöltője cselekedett, majd megünnevelte a páskát, és a népet is felszólította az ünnep megtartására.¹⁵⁷ A szöveg meg is jegyzi, hogy bizony nem tartottak ehhez hasonló bírák ideje óta. Ez elég nagy időintervallumot foglal magába. Rosszul értelmeznénk a szöveget, ha arra gondolnánk, hogy a zsidók egyáltalán nem ünnepeltek páskát a bírák kora óta. A kifejezés nem azt jelzi, hogy nem ünnepeltek, hanem azt hogy ilyen központosított páskát, hiszen ott van a jelző is előtte, hogy ilyen páskát. A különleges tehát az volt Jósiásnál, hogy az egész nép egy központi páskát ünnepelt meg Jeruzsálemben. A páskát zarándokünnepként először Jósiás alatt ünnepelték a Jeromos Bibliakommentár véleménye szerint.¹⁵⁸ Ezen állítás gyenge pontja viszont, hogy ha feltételezzük, hogy valóban zarándokünnepévé vált a páska, akkor ez a gyakorlatban hogyan valósult meg? Az gyakorlatilag elképzelhetetlen és egyben lehetetlen hogy mindenki Jeruzsálemben vonult volna megünnepelni a páskát. Mint azt már korábban említettem Volkmar Fritz tesz arról említést, hogy nincs ismeretünk arra vonatkozólag mennyire maradt meg a páska családi karaktere. Véleményem szerint egy családi ünnep eseményét nem lehet csak egy reform révén kitörölni a gyakorlatból. Hogyan lehet mégis feloldani ezt a feszültséget, az egyik oldalon a kultuszcentralizáció révén zarándokünnep, a másik oldalon pedig egy családi ünnep. Nem gondolom, hogy megoldásként teljes mértékben el kell vetnünk Jósiás reformtörekvését. Viszont feltehetőleg a páska családi karaktere ugyanúgy megmaradt, amellet hogy bizonyos csoportok Jeruzsálemben a templomban páskaáldozatot mutattak be közösen. Ezen következtetésemet abból is vonom le,

¹⁵⁵ John Gray, *I & II Kings, A Commentary*, The Westminster Press, 1963., 674.

¹⁵⁶ John Gray, *I & II Kings, A Commentary*, 675.

¹⁵⁷ Volkmar Fritz, *Das Zweite Buch der Könige*, Theologischer Verlag, Zürich, 1998., 142.

¹⁵⁸ Jeromos *Bibliakommentár*, I/185. (Joseph Blenkinsopp – 6. Második törvénykönyv)

hogyha megnézzük, a páska ünnep hogyan maradt fenn mindmáig a zsidók között, egyértelműen egy családi ünnepet mutat a mai gyakorlat.

Ma már a páskát nemcsak Jeruzsálemben ünneplik, hanem mindenhol a világon, ahol zsidó családok élnek.¹⁵⁹ Azt is meg kell említenünk, hogy a zsidó nép történetében ez volt az utolsó páskaünnep a fogság előtt. A kivonulásbeli páskaünnepet a szabadulás reménye szövi át, ezt viszont már a fogság fenyegető árnyéka.¹⁶⁰ Felmerülhet bennünk a kérdés, hogyan bírták rá a papok és próféták a királyt e reformok megtételére. Jósiás már nagyon korán a Jahve-vallást képviselő papi és prófétai csoport befolyása alá jutott. Jeremiás igehirdetéseit mutatják a nemzeti csapatok hangulatát, akik szerint eljött az idő, hogy végre önálló nemzeti politikát folytassanak. A papság szilárdan hitt abban, hogy a reform megmentheti Júdát. A reform alappillére mindent egy helyre vinni, a hatalmi túlkapások és az idegen rituálék elkerülése érdekében. Ez a szociális program inkább a közép- és alsóréteget célozta meg, mintsem a felső réteget. Hogy céljukat elérjék, a meggyőzés módszerét választották. A veszedelem erőteljes hangsúlyozása mellett, kontrasztként a Törvénykönyvre, mint egyedüli segítségre utalnak. Szerintük ez adhat szabadulást. Mivel Jahve hozta ki őket Egyiptomból is, ismét eljöhet népe szabadítójaként. A reform utáni események azonban nem a remények megvalósulását mutatják. Jósiás Megiddónál elesett és az ország kénytelen volt meghódolni a birodalom előtt.¹⁶¹ A fogság tehát a reform és a páskaünnep megtartása ellenére bekövetkezett, melynek magyarázata az lehet, hogy a Jósiás előtt uralkodó királyok erősen elhajlottak Istentől. Hogy Jósiás a páskát a Deuteronomiumra és nem az Exodusra alapozta, el kell fogadnunk, mivel az ünnepnek a kultuszcentralizációt kellett szolgálnia, és ha az exodusra alapozta volna, akkor ez összezavarta volna a központosítást.¹⁶² A két ünnepet mindenesetre mind a mai napig a kivonulásra és felszabadulásra való emlékezéssel kötik egybe a zsidók.

¹⁵⁹ Martin Rose, *5. Buch Mose*, 1994, I/47.

¹⁶⁰ *Jubileumi kommentár*, I/461. (Dr. Domján János – A Krónika második könyvének magyarázata)

¹⁶¹ Tóth Lajos, *Páskha*, 52-55.

¹⁶² J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 101.

Vallástörténeti összegzés

Hosszú és bonyolult folyamat során azonban a páskarítás bekerült a megművelt földterületekre is. De ezzel megváltozott a szociális és kulturális helyzete az eredetileg nomád hagyománynak. Nomádokból letelepedettekké váltak. Ezután már nem volt minden éves legelőváltás, és nem volt a növényzetet tönkretévő forró keleti szélben megjelenő pusztító, mely elől érvényes lett volna a védelem. Ebben a megváltozott helyzetben a páska rítusa az őt megalapozó nomád élettapasztalat vonatkozását elvesztette. A letelepedett klánok egy fejlődési folyamaton mentek keresztül, melynek eredménye az izraeli törzsszövetség, melynek kapcsán két vallástörténetileg fontos jelenségről beszélhetünk. Egyrészt a félnomád klánok, akik Betlehem környékén élnek, és Jahve tiszteletét viszik be és terjesztik a megművelt földterületeken. A másik egy etnikailag rokon menekült csoport Egyiptomból, akik Palesztinában letelepedtek, és egy csodatörténet során menekültek meg Egyiptomból. Jahvét megmentő Istenként tapasztalták meg, aki a történelmi valóságba beleszól és megváltoztatja. Téma szerint a páska rítus a kivonulással szintén rokon, itt is egy elindulásról van szó, egy átvándorlásról, a megművelt területre Palesztinába. Csak most nem az éves elindulásról van szó, hanem az Egyiptomból való elindulásról és a vándorlásról, mely Palesztinába vezet. A pusztító pedig Jahve segítségével lesz. Jahve rossz rontást hoz az ellenségre, az egyiptomiakra a pusztító által. A protoizraeli klánok a sivatagból letelepedtek a művelt területekre. Az Egyiptomból kivonuló csapat hozzájuk csapódott, és egy törzsszövetség, mely Jahvét tisztelte, megalakult.¹⁶³ Tóth Lajos a páska fejlődésének idejét három nagyobb szakaszra osztja. A legelső kor, melyet szöveg alapján nehéz rekonstruálni az úgynevezett őskor. Ez az a korszak, amikor még nincs leírva a páskaünnep, ekkor még csak keletkezően van a rítus, és inkább védelmi áldozat, mint ünnep. A következő korszak a letelepedéssel kezdődik és a deuteronomista kultuszreformig tart. Ekkor még mindig megmarad a családi légkörben, vagy nemzetségben belül. Adhatjuk ezen időszaknak a királyság kora nevet is, mert ezen intézmény ekkor alakul ki Izraelben. A királyság első éveiben Izrael már letelepedett, és mezőgazdasággal foglalkozik. Az átmenet a nomád életformáról a fölművelőre a bírák ideje alatt következhetett be. A pásztor létformánál még fontos volt a páskának az a vonulata, miszerint útra készen

¹⁶³ Eckart Otto/ T. Schramm, *Fest und Freude*, 16-19.

pásztorruhában fogyasztották el a páskabarányt. A résztvevők egy zárt közösséget alkottak. Erről a hangsúly a későbbiek során áttevődött s a Deuteronomiumban már inkább véráldozathoz hasonlít a páskaünnep. Az északi országrész lakói hamarabb vették át a földművelést, a déliek még tovább ragaszkodtak a nomád pásztorélethez. Ezért Júdában tisztábban láthatók azok a gyakorlatok melyek a pusztában alakultak ki és pásztor életformával volt kapcsolódásuk. Ezzel kapcsolatban két tradíciót kell megemlítenünk: a juhnyírás ünnepét és a páskát. A juhnyírásról az I. Sámuel 25. fejezetében és a II. Sámuel 13. fejezetében olvashatunk. A juhnyírás egy ideig még jelen volt, azután háttérbe szorult, végül eltűnik, ezzel ellentétben a páska túléli a létformák alakulását és változásait is, sőt az átvett mezőgazdasági ünnepek elé kerül. Végül harmadikként következik a reform, a nagy változás időszaka a királyság vége felé. Ekkor kikerül a családból, nemzeti zarándokünnep lesz, és egyesül a kovásztalan kenyerek ünnepével is.¹⁶⁴ Viszont ahogy azt már korábban említettem ez a felosztás csak részben fogadható el. Ha meg is valósult egy központosítás, ez akkor sem lehetett kizárólagos arra nézve, hogy ezután csak ott és csak úgy ünnepelt páskát a zsidó nép. Ezt az ünnep fennmaradása is jelzi számunkra, hiszen nem egy zarándokünnepként maradt fenn mind a mai napig, hanem inkább családként. Ha ugyan ebben az időben kicsit háttérbe is szorult a családi karakter, akkor sem tűnt el teljesen ez a vonal.

Az előzőekben megnéztük azt a folyamatot, hogyan változott a páska annak fényében, hogy nomádokból letelepedett életformájú nép lett Izrael. Röviden fontosnak tartom ennek kapcsán a történelmi háttérrel is szemügyre venni. Az Egyiptomból való kivonulás valamint a letelepedés a honfoglalással áll kapcsolatban. A történelmi motiváció, az egyiptomi kivonulás egybeesik a kánaáni honfoglalással, tehát a földadománnyal.¹⁶⁵ Azon a területen, melyen letelepedett a kiválasztott nép, már éltek más népek is. A honfoglalásra nincs határozott elképzelés, hogyan történhetett, ezért a kutatástörténetben több elmélet született erre vonatkozólag. Azok alapján miszerint volt két csoport melyek etnikailag rokonok voltak, az egyik Betlehem környékén és a másik Egyiptomból menekült, Mendenhall elmélete áll a legközelebb. Ő szociológiailag közelíti meg a honfoglalás kérdését, és tézisének a

¹⁶⁴ Tóth Lajos: *Páskha*, 11-12; 44-47; 58.

¹⁶⁵ J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin, 1927., 87.

néprajzkutatásban ismert etnoarcheológiai kutatási módszerre támaszkodva állítja fel.¹⁶⁶

A vallástörténetben gyakori, hogy egy rítus új történelmi és társadalmi pillanatban más tartalmat nyer. Továbbra is megmarad viszont a rítus gyakorlata, immáron más magyarázattal. A vérrítus során már nem a mágikus hatás a keresett, hanem a múltban megalapozott üdvtörténeti eredmény. A nomád rítus hangulata félelemmel volt tele. Valóban elég-e a vér ereje ahhoz, hogy távol tartsa a pusztítót? Ez a kérdés félelemmel állhatott a háttérben, ehhez képest egy nagy lépés az, amit Izrael megtapasztalt a történelemre hatással lévő Jahvéval kapcsolatban. Tehát már öröm és remény szövi át páska hangulatát.¹⁶⁷

Összegzés

Megnéztünk egy folyamatot, kiindultunk egy primitív ókori rítusból. Megfigyeltünk hasonló szokásokat különböző népeknél, és jobban szemügyre vettük azokat a motívumokat, melyek karakterisztikusan végigkísérték ezt a szokást. Ilyen volt ez esetben a vér és a Hold. Megvizsgáltuk azt, hogy ezek milyen jelentés, esetleg szimbólumtartalommal rendelkeznek, és miket jelentettek az ókori embernek. A rítus az idő folyamán beépült, összekapcsolódott több dologgal, formálódott, ünnep lett. Miközben pedig Izrael néppé vált, közben indult meg ez az ünnep is a nemzeti ünnep törekvésének irányába. Az ünnep nemcsak új jelentéstartalmat nyert, hanem egy másik ünneppel is összekapcsolódott. Láttuk azt a folyamatot is, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepe hogyan olvadt be a páska ünnepébe. A páska fejlődési és alakulási folyamatában fellelhető egy állandó tényező mely nem változott. A család már a nomád rítus gyakorlata során fontos szerepet játszott, és központi szerepe van a kivonulásnál megünnevelt páskában is.

Érdekes meglátni ezt a folyamatot, hogy mi volt ez az ünnep valójában, és milyen jelentéstartalmat nyert a zsidók története során. Az egyéni ember is lehet úgy, hogy egy dátum, hely vagy esemény egy adott történés után már mást jelent számára, megtelik újabb jelentéstartalommal. Így volt ez a páska ünneppel is. Maga az ünnep már létezett, ám a kivonulás pillanatában új jelentőséget kapott. Ez a folyamat ezzel azonban nem zárult le. A keresztyén felekezetek nem ünneplik a páskát, de a húsvét

¹⁶⁶ Részletesebben lásd: Hodossy-Takács Előd: *Az Úr vezette egymaga*, Debrecen, 2002

¹⁶⁷ Eckart Otto/ T. Schramm, *Fest und Freude*, 16-19.

ünnepét igen, amely valamennyire a páskában gyökerezik. Ha a páska nem is, de a húsvét közismert ünnep, melyet az egész világon szinte mindenhol ismernek, és a keresztyén felekezetek ünneplik, legyenek a világ bármely részén. A keresztyén gyülekezeteknek is ad egy összetartozás-tudatot, hogy van egy közös gyökerünk, és van, ami közös bennünk. Így mondhatjuk, hogy a páska maradt, viszont új jelentéstartalmat nyert a keresztyének számára egy esemény által, mely Jézus Krisztus halála és feltámadása volt. Véleményem szerint a páska különlegességét adja az is, hogy még mind a mai napig ünneplik a hithű zsidók. Számukra ez az ünnep egy hálaünnep és emlékezés. A mai zsidóknak azonosulniuk kell azokkal a zsidókkal, akik akkor kivonultak és átérték ezt az ünnepet úgy, mintha ők maguk szabadultak volna meg az egyiptomi rabszolgaságból. A páska megünneplése egy hitvallás is, hit Jahvéban, a szabadítóban. Nem sok ünnepről tudunk, mely ilyen hosszú időn és ennyi generáción keresztül megmaradt volna, mint ez. A páska élet-halál kérdése volt a zsidók számára, de ugyanezt mondhatjuk el a húsvét ünnepéről, ahol a bűn, a halál helyett választható az élet. A keresztyén egyházak a bűnből való szabadításra helyezik a hangsúlyt, mely Krisztuson keresztül érhető el.

Mellékletek

További Bibliai szövegek vizsgálata

Most nézzük meg a további, páskához kapcsolódó szövegeket. Az Exoduson belül találunk még több szöveget: 23. fejezet 15. verse:

„Tartsd meg a kovásztalan kenyerek ünnepét! Hét napig egyél kovásztalan kenyeret, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap megszabott idején, mert akkor jöttél ki Egyiptomból.”

Itt a három főünnepkel kapcsolatban említi, de a páska nem kerül elő csak a kovásztalan kenyerek ünnepe, mely földművelő és nem pásztorkodó életmódot feltételez. Az utána következő az aratás ünnepe, mely előző állításunkat erősíti meg.¹⁶⁸ A parancsok apodiktikus formában vannak megfogalmazva, azaz kétségsbe vonhatatlanok. Alig eldönthető az a tény, hogy a szakasz az Exodus 23. fejezetének 10. versétől a 19. verséig terjedő szakasza, a nagy törvénygyűjtemény irodalmi kiegészítése-e. A 19. versben említett Úr háza nem feltétlenül a jeruzsálemi templom, például Siló ugyanúgy lehetett.¹⁶⁹ Exodus 34. fejezetének 18. verse:

„Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét! Hét napon át egyél kovásztalan kenyeret, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap meghatározott idejében, mert az Ábíb hónapban jöttél ki Egyiptomból.”

Ezek a szakaszok elég rövidek és csak a kovásztalan kenyerek egyhetes ünnepét említik, a páskáról nem esik bennük szó. Ebben a részben az a sajátos, hogy két alkalommal is említi az ünnepek sorában a kovásztalan kenyerek ünnepét, mely földművelést feltételez.¹⁷⁰ A páskára pedig csak árnyaltan utal a 19.¹⁷¹ és 25.¹⁷² versben. Valamilyen kapcsolat mindenképpen létezik a két szöveg között. A szakasz alapvonásaiban összhangban áll az Exodus 23. fejezetével. Újként jelenik meg az elsőszülöttek megváltása.¹⁷³

¹⁶⁸ *Jubileumi kommentár*, Bp, 1995, I/207. (Dr. Tóth Kálmán - Exodus)

¹⁶⁹ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, CHR. Kaiser Verlag, München, 1962, 41-42.

¹⁷⁰ *Jubileumi kommentár*, I/218. (Dr. Tóth Kálmán - Exodus)

¹⁷¹ Exodus 34:19kk „Enyém legyen mindaz, ami megnyitja anyja méhét, és minden hím jószágod is, amely marhád, vagy juhod elsőszülöttje! De a samár elsőszülöttjét juhon váltsd meg! Ha nem váltod meg, szegd a nyakát! Minden elsőszülött fiút válts meg! Senki se jelenjék meg előttem üres kézzel!”

¹⁷² Exodus 34:25 „A nekem szánt áldozat vérét ne ontsd ki kovászos étel mellett és ne maradjon meg másnap reggelre a páskaünnep áldozata”

¹⁷³ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 43-44.

Leviticus 23:4-8

Itt is, mint a kivonulásnál az Exodus 12. fejezetében a páska a kovásztalan kenyerek ünnepével együtt jelenik meg. Az ünnepi év során megint az első helyet foglalja el.¹⁷⁴ A kovásztalan kenyerek ünnepére nézve annyi változtatás van, hogy a hét minden napján áldozatot kell bemutatni. Arra azonban nem tér ki, hogy mit áldozzanak. Az ünnep viszont itt is földművelő kontextusban van, hiszen az utána következő versek az első kéve bemutatásáról és aratási hálaadóünnepéről szólnak. Az 5. vers konkrétan megadja a páska pontos időpontját. Azt gondolnánk, ilyen pontos kezdés után egy részletes leírás következik a páskáról, ez azonban hiányzik. Nyilván feltételezi az Exodus 12. fejezetében leírtak ismeretét.¹⁷⁵ Az első hónap a babiloni naptár tavaszi napéjegyenlőségével kezdődik, a dátum megadására a hónap nevének sem a fogság előtti Ábíb sem pedig fogság utáni Niszán nevét nem használja. Hiányoznak azok a kifejezések a szövegből, melyek az ünnep üdvtörténeti indoklását támasztják alá, melyekkel később még találkozni fogunk. Ilyen például a nyomorúság kenyere kifejezés.¹⁷⁶ Ezen feljegyzés a páskáról a deuteronomista előtti korszakhoz tartozik. Igaz, hogy a Leviticus kultuszi rendelkezéseinek egy része a fogság alatti, a másik része a fogság utáni korból származik. Viszont azok a vallási gyakorlatok, melyekkel itt találkozhatunk, már sokkal a leírás előtt kialakultak, ezért ezeket a tradíciókat a királyság utolsó évei alatt meglévő hagyományok közé tehetjük.¹⁷⁷ Kraus felhívja a figyelmet arra, hogy két műfaj között kell a Tórában különbséget tennünk. Ez pedig a kalendárium és rituálé. Mindkettő megtalálható a Tórában, van ahol világosan szétválaszthatóak, de van, ahol egybeolvad a kettő. A kalendáriumok az időpontot, az időtartamot és az ünnep elnevezését határozzák meg. A kultuszi kalendárium rövid formája az Exodus 23. fejezetében látható a legtisztábban, a Leviticus 23. fejezetében a 4-8. versig terjedő szakaszban találjuk a rituálé leírását, míg a 9-14. versig inkább egy kalendáriummal állunk szemben.¹⁷⁸

¹⁷⁴ *Jubileumi kommentár*, I/234. (Dr. Tóth Kálmán - Leviticus)

¹⁷⁵ Christian Feucht, *Untersuchungen zum Heiligtumsgebot*, Evangelischer Verlag, Berlin, 1964., 46.

¹⁷⁶ W. Kornfeld, *Leviticus*, Echter Verlag, Würzburg, 1986., 90-91.

¹⁷⁷ Tóth Lajos, *Páskha*, 51.

¹⁷⁸ H. J. Kraus, *Gottesdienst in Israel*, 48-49.

Numeri 9:1-14

A páska megtartására való felhívás után rögtön egy egyedi esettel találkozunk a páskára vonatkozólag. Ennek a szakasznak J. Scharbert a törvéynovella a páska rendjéhez címet adja.¹⁷⁹ A német Bibliában is a szalagcím: a páskatörvény kiegészítése.¹⁸⁰ Ez egy tipikus kazuisztikus jogi eset leírása. A fogság kora utáni jogi esettanulmány első próbálkozásai láthatók a szakaszon.¹⁸¹ Néhány férfi tisztátalanná vált, mert halott embert érintett. Így feszültséget okoz az a szembenállás, hogy be kell tartaniuk, amit az Úr parancsolt, megtartani a páskát, viszont tisztátalanul nem ünnepelhetik meg páskát, mert az is Isten törvényébe ütközik. A probléma megoldásaként egy második, úgynevezett utólagos páska ünnepet tartanak, hogy akik valamilyen okból elmulasztották, bepótolhassák a páska megünneplését.¹⁸² Az bármikor előfordulhatott, hogy egy családban vagy a páska előtt, esetleg a páska alatt haláleset történt. A halott megérintése, mely ilyen esetben elkerülhetetlen volt, kultikusan tisztátalanná tette őket. Ez esetben a háznépnek megfelelő tisztálkodási rítusban kellett részt vennie, hogy az ünnepet egy hónappal később bepótolhassák.¹⁸³ Ez a páskaleírás nem olyan részletes, feltételezi az elkészítés és ünneplés módjára vonatkozó ismereteket, az időpontot viszont hangsúlyozza, hiszen az ünnep részletesebb rendje megtalálható az Exodus 12. fejezetében. Az első versben megadja a dátumot, miszerint a pusztai vándorlás második év első hónapjában adja az Úr ezt a kijelentést Mózesnek. Ha a dátumozásnál járunk, figyelembe kell vennünk, hogy a Numeri 1. fejezetének 1. verse és 9. fejezetének 1. versének dátumozása között nincs összhang. A Numeri 1. fejezetének 1. verse már előrébb jár, a második év második hónapjában. Ez azt mutatja meg számunkra, hogy a Pentateuchos nem feltétlenül kronologikus rendben íródott. Felmerülhetett a kérdés, hogy az Exodus 12. fejezetének leírása egy örök szabály, melyet minden évben be kell tartaniuk, vagy csak a honfoglalás után érvényes. Ezt a dilemmát válaszolja meg az Úr, amikor figyelmezteti Mózeset, hogy tartsák meg a páskát. Tehát, ha eddig nem lett volna világos, hogy hogy még a sivatagban is meg kell ünnepelniük a páskát, nem csak a honfoglalás után, akkor így az Úr szavaiból bizonyosságot vehettek.¹⁸⁴ A pótünnep

¹⁷⁹ J. Scharbert, *Numeri*, Echter Verlag, Würzburg, 1992., 40.

¹⁸⁰ *Gute Nachricht Bibel*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2000.

¹⁸¹ Tóth Lajos, *Páskha*, Pápa, 1931., 7.

¹⁸² *Jeromos Bibliakommentár*, I/160. (Conrad E. L'Heureux - 5. Számok könyve)

¹⁸³ J. Scharbert, *Numeri*, 40.

¹⁸⁴ Gerhard Maier, *Das vierte Buch Mose*, R.Brockhaus Verlag, Wuppertal, 1989., 134-135.

tényéből is látszik, hogy nem az ünnep pontossága a mindennek felett álló, hanem maga az emlékezés ténye, az ünnep megtartása a fontos.¹⁸⁵ A 7. és 13. verseket, ha jobban megfigyeljük, feltűnik, hogy itt az Exodussal ellentétben a páskabarány levágását áldozatbemutatásként jelöli meg. Eddig a páska nem áldozati állat volt.¹⁸⁶ A páska pótlásának eshetősége is annak áldozat volta mellett szól, hiszen egy ünnepet nem szoktak pótolni. Gondoljunk csak bele abba, hogy milyen lenne, ha egy második karácsonyt mint családi ünnepet is tartanánk azon családtagok kedvéért, akik abban előzőleg nem tudtak részt venni.¹⁸⁷ Még érdekes momentum, hogy a 14. versben már megengedi, hogy jövevények és helyben lakó idegenek is részt vegyenek a páskán, szemben az Exodus 12. fejezetének 43. és 45. versével, ahol csak a körülméletlenség feltételével vehetett részt a jövevény a páskán.¹⁸⁸ Az nem derül ki a szövegből, hogy az elmaradt páskaünnep pótlása az érintetteknek kötelező vagy csak ajánlott volt. A leírás különbségeit ugyancsak figyelembe véve, közös pont továbbra is az Exodus 12. fejezetének és a Numeri 9. fejezetének leírásában, hogy még mindig megmaradt családi ünnepnek a páska.¹⁸⁹

Numeri 28: 16-25

Itt a páskáról nem sokat ír, inkább a kovásztalan kenyerek ünnepe alatti áldozatok érdeklik a szerzőt és arra tér ki részletesebben. Az Úr páskája kifejezés, nem a kultuszcentralizációra utal, hanem arra, hogy ekkor még családi ünnep volt a páska. A 23. és 24. versek figyelmeztetést adnak arra vonatkozólag, hogy a napi áldozatokat ugyanúgy meg kell tartani az ünnepi áldozatok mellett. Tehát az ünnepi áldozatok a napi áldozatokhoz tartozók, de fontos, hogy nem annak kiegészítései.¹⁹⁰ A bak kifejezetten vétekáldozat Újhold napján, az összegyűltekért. A páskabarány viszont nem kerül megemlítésre azért, mert az nem áldozat és nem nyilvános, hanem az egyes családok eszik meg páskavacsorára.¹⁹¹

¹⁸⁵ *Jubileumi kommentár*, I/ 244. (Dr. Tóth Kálmán - Numeri)

¹⁸⁶ J. Scharbert, *Numeri*, 40.

¹⁸⁷ Tóth Lajos, *Páskha*, 20.

¹⁸⁸ *Jeromos Bibliakommentár*, I/160. (Conrad E. L'Heureux - 5. Számok könyve)

¹⁸⁹ J. Scharbert, *Numeri*, 41.

¹⁹⁰ Gerhard Maier, *Das vierte Buch Mose*, 386.

¹⁹¹ J. Scharbert, *Numeri*, 116.

Bibliográfia

1. Szöveggyűjtemények, lexikonok

Attias, Jean-Christophe és Esther Benbassa, *A Zsidó kultúra lexikona*, Balassi Kiadó Budapest, 1998.

Betz - Browning - Janowski – Jüngel, *Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG)*, Mohr Siebeck, Tübingen, Vierte Auflage, 2000.

Biblia, Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993.

Gute Nachricht Bibel, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2000.

Jólesz Károly, *Zsidó hitéleti kislexikon*, Akadémia kiadó, Budapest 1987.

Kasper, Walter und Konrad Baumgartner (et al.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder, Freiburg; Basel; Wien, 2006.

Koch, Klaus (et al.), *Reclams Bibellexikon*, P. Reclam, Stuttgart, 1987.

Reicke, Bo und Leonhard Rost, *Biblisch-Historisches Handwörterbuch: Landeskunde, Geschichte, Religion, Kultur, Literatur*, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1966.

Rienecker, Fritz, *Lexikon zur Bibel*, R. Brockhaus Verlag, Wuppertal, Vierte Auflage, 1962.

Unterman, Alan, *Zsidó hagyományok lexikona*, Helikon Kiadó, Szekszárd, 1999.

Ujvári Péter, *Zsidó lexikon*, Pallas, Bp, 1929.

2. Tanulmányok, cikkek, monográfiák

Bartha Tibor, *Az Ószövetség népe*, DRHE, Szeged, 1998.

Bartha Tibor, *Izrael vallásos életrendje* Bp, 1974.

Baumgartner, Walter, *Geschichte der israelitischen Religion*, DRHE Debrecen, 2004.

Benoschofsky Imre, *Zsidóságunk taításai*, Makkabi Kiadó, Budapest, 1997.

Beer, George, *Exodus*, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1939.

Donin, Hayim Halevy, *Zsidónak lenni*, Göncöl Kiadó, Budapest 2003.

Eichrodt, Walter, *Religionsgeschichte Israels*, Francke Verlag, Bern, 1969.

Eerdmans, Bernardus Dirk, *Alttestamentliche Studien III.: Das Buch Exodus*, Verlag Alfred Töpelmann, Berlin, 1910

Feucht, Christian, *Untersuchungen zum Heiligkeitgesetz*, Evangelische Verlag, Berlin 1964.

Fohrer, Georg, *Überlieferung und Gesichte des Exodus*, Verlag Alfred Töpelmann Berlin, 1964.

Gray, John, *I & II Kings, A Commentary*, The Westminster Press, Philadelphia, Pennsylvania, 1963.

Fritz, Volkmar, *Das Zweite Buch der Könige*, Theologischer Verlag, Zürich, 1998.

Hahn Isvtán, *Zsidó Ünnepek és népszokások*, Makkabi Kiadó, Budapest 1995.

Hentschel, G., *2. Könige*, Echter Verlag, Würzburg, 1985.

Hertz, Joseph Herman, *Mózes öt könyve és a hárfák Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület*, Budapest, 1996.

Hodossy-Takács Előd, A Kr.e. VI. század: Krízis és Kihívás, *Studia Biblica Athanasia* 5 (2002), 33-45.

Hodossy-Takács Előd, „...Az Úr vezette egymaga...” – *Izrael letelepedése és Józsué honfoglalás-tradíciójának teológiai értelmezése*. Doktori Disszertáció, Debrecen, 2002.

Hodossy-Takács Előd, *Móáb - Egy vaskori nép Izrael szomszédjában*, Új mandátum, Bp, 2008.

Jubileumi kommentár, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. I.Kötet

Karasszon István, *Az Óizraeli vallás*, Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoport, Bp, 1994.

Kornfeld, W., *Leviticus*, Echter Verlag, Würzburg, 1986.

Klengel, Horst, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.

Kraus, H. J., *Gottesdienst in Israel*, CHR. Kaiser Verlag, München, 1962.

Kustár Zoltán, A zarándokünnepek reformja Jósiás korában. A Deut 16,1–17 magyarázata, *Studia Biblica Athanasia* 10 (2008), 63-96.

Lau, Rabbi Israel Méir, *A zsidó élet törvényei*, Chábád-Lubavitch Zsidó Nevelési és Oktatási egyesület, Tel-Aviv 2000.

Maier, Gerhard, *Das vierte Buch Mose*, Brockhaus Verlag, Wuppertal 1989.

- Marti, Karl, *Kurzer Hand Kommentar zum AT*, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1900.
- Nelson, Richard D., *Deuteronomy, A Commentary*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2004
- Nelson, Richard D., *First and Second Kings*, John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1987
- Oláh János, *Judaisztika*, Gabbino Print, Bp 2009.
- Otto, Eckhart und T. Schramm, *Fest und Freude*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1977.
- Robinson, Joseph, *The Second Book of Kings*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- Rose, Martin, *5. Buch Mose*, Teilband I., Theologischer Verlag Zürich 1994.
- Scharbert, J., *Exodus*, Echter Verlag, Würzburg, 1989.
- Scharbert, J., *Numeri*, Echter Verlag, Würzburg, 1992.
- Schneider, Dieter, *Das fünfte Buch Mose*, Brockhaus Verlag, Wuppertal, 1986.
- Thorday Attila (szerk), *Jeromos Bibliakommentár*, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2002.
- Tóth Lajos, *Páskha*, Főiskolai nyomda, Pápa, 1931.
- Wellhausen, J., *Prolegomena zur Geschichte Israels*, G. Reimer, Berlin 1927.
- Vladár Gábor, *Az Úr pászkája ez*, Pannonhalmi Szemle XIII (2005), 1/27-36.
- Von Rad, Gerhard, *Deuteronomy, A Commentary*, The Westminster Press, Philadelphia, Pennsylvania, 1966
- Vries, Simon Philip De, *Zsidó rítusok és jelképek*, Talentum, Bp, 2000.
- Zenger, Erich, *Das Buch Exodus*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1978.
- Wellhausen, J., *Israelitische und Jüdische Geschichte*, Walter de Gruyter, Berlin, 2004.
- Xeravits Géza, *Tanulmányok az Ókori Izrael kultuszáról*, Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa 2004.